

อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา
กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์
—
มหาอำมาตย์โท พระยาโบราณราชธานินทร์

สมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา

อุปนายกราชบัณฑิตยสภา แผนกโบราณคดี

พิมพ์ทุกเล่ม ๑ ถวายในการพระราชพิธี

ทรงบวงสรวงอภิตมหาราชเจ้า ที่พระนครศรีอยุธยา

๕ ๔
เมือยชาล พ.ศ. ๒๔๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

213.593
09142
B.1

ด้วยอินันทนาการ

จาก พระยาศรีสงคราม

เลขที่ ๑ ๙๗.

เลขหมู่ ๙๑๓.๕๙๓
๑๙๑๔ ๗
๙.๑

เลขทะเบียน ๙ ๙๑๒ ๗ ๑๙๑๔ ๙๗.

หอสมุดแห่งชาติรัชมังคลาภิเษก
จันทบุรี

อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา
กับคำวินิจฉัยของพระยาโบราณราชธานินทร์

มหาอำมาตย์โท พระยาโบราณราชธานินทร์

สมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา

อุปนายกราชบัณฑิตยสภา แผนกโบราณคดี

พิมพ์จุลเกล้า ฯ ถวายในการพระราชพิธี

ทรงบวงสรวงอดีตมหाराชาเจ้า ที่พระนครศรีอยุธยา

๕ ๙
เมอบบาล พ.ศ. ๒๔๖๘

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

เลขที่๑

เลขหมู่

เลขทะเบียน

คำนำ

เรื่องอธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยาที่พิมพ์ในสมุดเล่มนี้ ต้นฉบับ
ได้มาในหนังสือมรดกของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศวรวรฤทธิ
ซึ่งพระองค์เจ้าแลหม่อมเจ้าในกรมพร้อมพระเหตุที่ยกกันถวายแด่หอพระสมุด
สำหรับพระนคร พิจารณาเห็นว่าเห็นเป็นตัวอย่างเดิมแท้ มีได้มีผู้ใดแก้ไข
เพิ่มเติมให้วิปลาส มีเรื่องในหนังสือเป็น ๒ ตอน ตอนต้นเพลงยาว
พยากรณ์กรุงศรีอยุธยา อ้างไว้ข้างท้ายว่าเป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระ
พระนารายณ์มหาราช เพลงยาวนี้มีหลักฐานควรเชื่อแต่ว่าแต่งเมื่อครั้ง
กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี ด้วยในคำให้การของพวกชาวกรุงเก่าที่พม่า
จับไปถามคำให้การเมื่อครั้งเสียกรุงศรีอยุธยาได้กล่าวอ้างถึง แต่ข้อที่ว่า
เป็นพระราชนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้นไม่มีหลักฐานอย่างอื่น
นอกจากที่มีเขียนอ้างไว้กับเพลงยาว ปลาคอยที่เพลงยาวบันทึกยังมีผู้ต้อง
จำกันมาได้แพร่หลายจนในกรุงรัตนโกสินทร์ แต่เรียกกันว่าเพลงยาว
พุทธทำนาย เมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็กอยู่เคยได้ยินผู้ใหญ่เขาว่าให้ฟัง ยัง
จำไว้ได้แห่ง ๑ ว่า

“กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย น้ำเต้าอันลอยจะถอยจม”

อีกเรื่องหนึ่งต่อเพลงยาวไป เป็นเรื่องพรรณนาถึงภูมิสถานพระนคร
ศรีอยุธยา พิจารณาเห็นว่าผู้แต่งเกิดทันสมัยเมื่อครั้งกรุงศรี
อยุธยาเป็นราชธานี แต่มาแต่งหนังสือนี้ในกรุงรัตนโกสินทร์

ก็เรื่องภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา พระยาโบราณราชธานินทร์
(พร เดชะคุปต์) ได้เอาเป็นอุระสืบสวนตรวจตราโดยน้ำใจรักมากกว่า ๒๐ ปี

๒
ตั้งแต่ยังเป็นทีหลวงอนุรักษบุษย์ ขึ้นไปรับราชการอยู่ในมณฑลอยุธยา
ตลอดมาจนได้เป็นตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล แลเป็นอุปนายกแพนท
โบริกคัตในราชบัณฑิตยสภาอยู่ทุกวันนี้ เมื่อข้าพเจ้าพบหนังสือเรื่องน
จึงให้คัดสำเนาส่งไปให้พระยาโบราณราชธานินทร์สอยสวนดู พระยา
โบราณราชธานินทร์มีแก่ใจแต่งคำวินิจฉัยขึ้นอีกส่วนหนึ่งประกอบกับต้น
ฉบับที่ได้มา จึงสำเร็จรูปทั้งเช่นพิมพ์ในสมุดเล่มนี้

บัดนี้พระยาโบราณราชธานินทร์มาหาบอกว่า ในการที่พระบาท
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จะเสด็จขึ้นไปทรงบวงสรวงอภิศมหาราชพระนคร
ศรีอยุธยา ตามราชประเพณีอันเคยมีในเมื่อเปลี่ยนรัชกาลใหม่ พระยา
โบราณราชธานินทร์ ใคร่จะพิมพ์หนังสือทูลเกล้า ฯ ถวายสนองพระเดช
พระคุณ สำหรับพระราชทานแจกในกรมมณฑลพิธีนี้สักเรื่อง ๑ จะควร
พิมพ์หนังสือเรื่องใดดี ข้าพเจ้าคิดเห็นว่าหนังสือเรื่องทูลเกล้า ฯ มาเหมาะ
แก่ที่จะพิมพ์ในวาระนี้ยิ่งกว่าเรื่องอื่น ๆ บัดนี้มีฉบับอยู่ในหอพระสมุด ฯ
จึงได้แนะนำให้พิมพ์ขึ้นพร้อมด้วยแผนที่พระนครศรีอยุธยา ซึ่งพระยา
โบราณราชธานินทร์ได้พยายามสอยสวนไว้.

หอพระสมุดวชิรญาณ

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๘

๑๓ ๒๖ ๒๗ ๒๘ ๒๙ ๓๐ ๓๑

นายกเทศาภิบาล

สารบาฬ

เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา	หน้า ๑
ภูมิแผ่นดินพระนครศรีอยุธยา	,, ๕
ว่าด้วยแผนที่คานชอทิศบูรพา	,, ๙
ว่าด้วยคานแปทิศทักษิณ	,, ๙
ว่าด้วยคานชอทิศปัจจิม	,, ๑๒
ว่าด้วยคานแปทิศอุดร	,, ๑๒
ว่าด้วยพระราชวังหลวง	,, ๑๕
ทิศบูรพาวังหลวง	,, ๑๙
ทิศทักษิณวังหลวง	,, ๑๙
ทิศปัจจิมวังหลวง	,, ๒๔
ทิศอุดรวังหลวง	,, ๒๔
ที่สำนักจางรัฐบาลแลประตู	,, ๒๗
ว่าด้วยพระมหาปราสาทแลบริเวณค้ำหนัก	,, ๒๙
ว่าด้วยวังจันทรวงษม	,, ๔๔
ว่าด้วยคาน	,, ๔๗
ว่าด้วยคมนาคนทางเรือ	,, ๔๙
ว่าด้วยตลาด	,, ๕๒
ว่าด้วยถนนแลทำนบ	,, ๕๖
ว่าด้วยสะพานแลคลอง	,, ๖๒
ว่าด้วยบ้านแลค้ำบด	,, ๖๘

เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา

๑ (๑) จะกล่าวถึงกรุงศรีอยุธยา

เป็นกรุงรัตนราชพระศาสนา	มหาดีแรกอันเลิศล้ำ
เป็นที่ปรากฏจักรีจนา	สรรเสริญอยุธยาทุกแห่งหน
ทุกบุรียี่สามมณฑล	จบสกลลูกค้ำวานิจ
ทุกประเทศสิบสองภาษา	ย่อมมาพึ่งกรุงศรีอยุธยาเป็นอันคดี
พระราชราษฎรปราศจากไภยพิศม์	ทั้งความพิกลจริตแลความทุกข์
ฝ่ายองค์พระบรมราชา	ครองขันทีมาเป็นสุข
ด้วยพระกฤษฏีกาทำนุ	จึงอยู่เย็นเป็นสุขสวัสดิ์
เป็นที่อาไศรยแก่มนุษย์ในใต้หล้า	เป็นที่อาไศรยแก่เทวาทุกราศรี
ทุกนิกรนรชนมนตรี	กะหะบดขี่พราหมณพฤตมา
ประดุจดั่งศาลาอาไศรย	ดั่งหนึ่งร่มพระไทรอันษา
ประดุจหนึ่งแม่น้ำพระคงคา	เป็นที่สืเนหาเมื่อกันดาน
ด้วยพระเดชเดชาอาณูภาพ	อาจปราบไภยร้ทุกทิศาน
ทุกประเทศเขตชั้นที่บันดาน	แต่งเครื่องบัญชาการมานอบนบ
กรุงศรีอยุธยานั้นสมบูรณ์	เพิ่มบุญด้วยพระเกรียศกะจรจบ
อุดมบรมสุขทั้งแผ่นดิน	จนการบศักราชได้สองพัน
คราที่นั้นฝูงสัตว์ทั้งหลาย	จะเกิดความอันตรายเป็นแม่นมั่น

ด้วยพระมหากระษัตริย์ได้ทรงทศมิตราธรรม จึงเกิดเขญเป็น

คือเดือนดาวดินฟ้าจะอาเพศ

มหาเมฆจะลุกเป็นเพลิงกาล

พระคงคาจะแดงเดือดดั่งเลือดนก

ผีป่าก็จะวิ่งเข้าสิงเมือง

พระเสื้อเมืองจะเอาตัวหนี

พระธรณีจะตอกให้

ในลักษณะทำนายไว้ก่อนผิด

มิใช่เทศกาลร้อนก็ร้อนระม

มิใช่เทศกาลหนาวก็หนาวพัน

ทุกต้นไม้ห่อหมกหญ้าสารพัด

เทวดาซึ่งรักษาพระศาสนา

สัปรุขย์จะแพ้แก่พระชน

ภรรยาจะฆ่าซึ่งคุณแก้ว

ลูกศิษย์จะสู้ครูพัก

ผู้มีศีลจะเสียซึ่งอำนาจ

กระเบื้องจะเพื่องฟูลอย

ผู้มีตระกูลจะสูญเผ่า

มหัศจรรย์สืบทุกประการ

อุบัติเหตุเกิดทั่วทุกที่สาน

เกิดนิมิตพิศดานทุกบ้านเมือง

อกแผ่นดินเป็นบ้าฟ้าจะเหลือง

ผีเมืองนั้นจะออกไปอยู่ไพร

พระกาลกู่จะเข้ามาเป็นไล่

อกพระกาลจะไหม้อยู่เกรียมกรม

เมื่อวินิศพิศตูกี้เหินสม

มิใช่เทศกาลลมลมก็พัด

มิใช่เทศกาลฝนฝนก็อุบัต

เกิดวิบัตินานาทั่วสากล

จะรักษาแต่คนฝ่ายอกุศล

มิศทนจะฆ่าซึ่งความรัก

คนชั่วจะฆ่าผู้ผู้มีศักดิ์

จะหานักผู้ใหญ่ให้เป็นน้อย

นักปราชญ์จะตกต่ำต้อย

น้ำเต้าอันลอยนั้นจะลอยจม

เพราะจันทานมันเข้ามาเสพสม

ผู้^๑คนนั้นจะเสีย^๒ซึ่ง^๓อา^๔ร^๕ม^๖ณ^๗

พระ^๘ม^๙หา^{๑๐}กระ^{๑๑}ษ^{๑๒}ัต^{๑๓}ร^{๑๔}จะ^{๑๕}เสื่อ^{๑๖}ม^{๑๗}สิ^{๑๘}ง^{๑๙}ห^{๒๐}นา^{๒๑}ท^{๒๒}

อา^{๒๓}ส^{๒๔}ัจ^{๒๕}จะ^{๒๖}เล็^{๒๗}ง^{๒๘}ภ^{๒๙}า^{๓๐}ฯ

ผู้^{๓๑}ก^{๓๒}ล^{๓๓}้า^{๓๔}จะ^{๓๕}เสื่อ^{๓๖}ม^{๓๗}ใจ^{๓๘}ห^{๓๙}า^{๔๐}น

ผู้^{๔๑}ม^{๔๒}ส^{๔๓}ิน^{๔๔}จะ^{๔๕}ถ^{๔๖}อย^{๔๗}จ^{๔๘}า^{๔๙}ก^{๕๐}ท^{๕๑}ร^{๕๒}พ^{๕๓}ย์

ท^{๕๔}ัง^{๕๕}อ^{๕๖}ยุ^{๕๗}ศ^{๕๘}ม^{๕๙}์^{๖๐}จะ^{๖๑}ถ^{๖๒}อย^{๖๓}เค^{๖๔}ล^{๖๕}เ^{๖๖}อ^{๖๗}น^{๖๘}จ^{๖๙}า^{๗๐}ค^{๗๑}เ^{๗๒}อ^{๗๓}น^{๗๔}บ^{๗๕}

ท^{๗๖}ัง^{๗๗}พ^{๗๘}ิ^{๗๙}ช^{๘๐}เ^{๘๑}น^{๘๒}ด^{๘๓}ิน^{๘๔}จะ^{๘๕}พ^{๘๖}่อ^{๘๗}น^{๘๘}ไป

ท^{๘๙}ัง^{๙๐}พ^{๙๑}ะ^{๙๒}ส^{๙๓}พ^{๙๔}ร^{๙๕}ว^{๙๖}่า^{๙๗}น^{๙๘}ย^{๙๙}า^{๑๐๐}ก^{๑๐๑}ี^{๑๐๒}อา^{๑๐๓}พ^{๑๐๔}ะ

จ^{๑๐๕}ว^{๑๐๖}จ^{๑๐๗}ัน^{๑๐๘}ท^{๑๐๙}น^{๑๑๐}พ^{๑๑๑}ร^{๑๑๒}ร^{๑๑๓}ไ^{๑๑๔}ม^{๑๑๕}้อ^{๑๑๖}น^{๑๑๗}ห^{๑๑๘}อ^{๑๑๙}ม^{๑๒๐}ร^{๑๒๑}ศ^{๑๒๒}

ท^{๑๒๓}ัง^{๑๒๔}เ^{๑๒๕}้า^{๑๒๖}ก^{๑๒๗}ี^{๑๒๘}จะ^{๑๒๙}ย^{๑๓๐}า^{๑๓๑}ก^{๑๓๒}ห^{๑๓๓}มา^{๑๓๔}ก^{๑๓๕}จะ^{๑๓๖}พ^{๑๓๗}ะ

จ^{๑๓๘}ะ^{๑๓๙}บ^{๑๔๐}ัง^{๑๔๑}เก^{๑๔๒}ิ^{๑๔๓}ต^{๑๔๔}ท^{๑๔๕}ร^{๑๔๖}พ^{๑๔๗}ิ^{๑๔๘}ศ^{๑๔๙}ม^{๑๕๐}์^{๑๕๑}ม^{๑๕๒}ิ^{๑๕๓}ค^{๑๕๔}ส^{๑๕๕}ญ^{๑๕๖}ญ^{๑๕๗}

ก^{๑๕๘}ร^{๑๕๙}ุง^{๑๖๐}ป^{๑๖๑}ระ^{๑๖๒}เท^{๑๖๓}ส^{๑๖๔}ร^{๑๖๕}า^{๑๖๖}ช^{๑๖๗}า^{๑๖๘}น^{๑๖๙}

จ^{๑๖๘}ะ^{๑๖๙}อ^{๑๗๐}ัง^{๑๗๑}ว^{๑๗๒}่า^{๑๗๓}อ^{๑๗๔}ก^{๑๗๕}ใจ^{๑๗๖}ท^{๑๗๗}ัง^{๑๗๘}ไ^{๑๗๙}พ^{๑๘๐}ะ^{๑๘๑}พ^{๑๘๒}ล

จ^{๑๘๓}ะ^{๑๘๔}ร^{๑๘๕}้อ^{๑๘๖}น^{๑๘๗}อ^{๑๘๘}ก^{๑๘๙}ส^{๑๙๐}ม^{๑๙๑}ณ^{๑๙๒}า^{๑๙๓}ป^{๑๙๔}ระ^{๑๙๕}ชา^{๑๙๖}ร^{๑๙๗}า^{๑๙๘}

จ^{๑๙๙}ะ^{๒๐๐}ร^{๒๐๑}บ^{๒๐๒}ร^{๒๐๓}า^{๒๐๔}มา^{๒๐๕}พ^{๒๐๖}ัน^{๒๐๗}ก^{๒๐๘}ัน^{๒๐๙}ว^{๒๑๐}ุ^{๒๑๑}น^{๒๑๒}ว^{๒๑๓}าย

ท^{๒๑๔}า^{๒๑๕}ง^{๒๑๖}น^{๒๑๗}้า^{๒๑๘}ก^{๒๑๙}ี^{๒๒๐}จะ^{๒๒๑}เ^{๒๒๒}้า^{๒๒๓}ง^{๒๒๔}เ^{๒๒๕}น^{๒๒๖}ท^{๒๒๗}า^{๒๒๘}ง^{๒๒๙}บ^{๒๓๐}ก

เ^{๒๓๑}ด^{๒๓๒}่^{๒๓๓}ส^{๒๓๔}ิ^{๒๓๕}ง^{๒๓๖}ห^{๒๓๗}ั^{๒๓๘}ส^{๒๓๙}า^{๒๔๐}ระ^{๒๔๑}ส^{๒๔๒}ั^{๒๔๓}ว^{๒๔๔}เ^{๒๔๕}น^{๒๔๖}อ^{๒๔๗}เ^{๒๔๘}อ^{๒๔๙}

ท^{๒๕๐}ัง^{๒๕๑}ผู้^{๒๕๒}ค^{๒๕๓}น^{๒๕๔}ส^{๒๕๕}า^{๒๕๖}ร^{๒๕๗}พ^{๒๕๘}ั^{๒๕๙}ด^{๒๖๐}ส^{๒๖๑}ั^{๒๖๒}ว^{๒๖๓}ท^{๒๖๔}ัง^{๒๖๕}ห^{๒๖๖}ล^{๒๖๗}าย

ด^{๒๖๘}้วย^{๒๖๙}พ^{๒๗๐}ระ^{๒๗๑}ก^{๒๗๒}า^{๒๗๓}ล^{๒๗๔}จะ^{๒๗๕}มา^{๒๗๖}พ^{๒๗๗}ล^{๒๗๘}า^{๒๗๙}น^{๒๘๐}เ^{๒๘๑}น^{๒๘๒}ด^{๒๘๓}ิน

เพ^{๒๘๔}ระ^{๒๘๕}ส^{๒๘๖}ม^{๒๘๗}ั^{๒๘๘}ค^{๒๘๙}ส^{๒๙๐}มา^{๒๙๑}ค^{๒๙๒}ม^{๒๙๓}ด^{๒๙๔}้วย^{๒๙๕}มา^{๒๙๖}ร^{๒๙๗}า^{๒๙๘}

ป^{๒๙๙}ระ^{๓๐๐}เท^{๓๐๑}ส^{๓๐๒}ร^{๓๐๓}า^{๓๐๔}ช^{๓๐๕}จะ^{๓๐๖}เสื่อ^{๓๐๗}ม^{๓๐๘}ซ^{๓๐๙}ึง^{๓๑๐}ย^{๓๑๑}ศ^{๓๑๒}ถ^{๓๑๓}า

พ^{๓๑๔}ระ^{๓๑๕}ช^{๓๑๖}ร^{๓๑๗}ร^{๓๑๘}มา^{๓๑๙}จะ^{๓๒๐}ต^{๓๒๑}ก^{๓๒๒}ภ^{๓๒๓}ก^{๓๒๔}ล^{๓๒๕}บ

จ^{๓๒๖}ะ^{๓๒๗}ส^{๓๒๘}า^{๓๒๙}บ^{๓๓๐}ส^{๓๓๑}ุ^{๓๓๒}ญ^{๓๓๓}ว^{๓๓๔}ิ^{๓๓๕}ชา^{๓๓๖}ก^{๓๓๗}า^{๓๓๘}ร^{๓๓๙}ท^{๓๔๐}ัง^{๓๔๑}ป^{๓๔๒}ว^{๓๔๓}ง^{๓๔๔}ส^{๓๔๕}ร^{๓๔๖}ร^{๓๔๗}พ

ส^{๓๔๘}ั^{๓๔๙}ป^{๓๕๐}รุ^{๓๕๑}ษ^{๓๕๒}ย^{๓๕๓}์^{๓๕๔}จะ^{๓๕๕}อ^{๓๕๖}ับ^{๓๕๗}ซ^{๓๕๘}ึง^{๓๕๙}น^{๓๖๐}้ำ^{๓๖๑}ไ^{๓๖๒}จ

ป^{๓๖๓}ระ^{๓๖๔}เว^{๓๖๕}ถ^{๓๖๖}ี^{๓๖๗}จะ^{๓๖๘}เป^{๓๖๙}ร^{๓๗๐}ป^{๓๗๑}ร^{๓๗๒}ว^{๓๗๓}น^{๓๗๔}ตาม^{๓๗๕}วิ^{๓๗๖}ไ^{๓๗๗}ส

พ^{๓๗๘}ล^{๓๗๙}ห^{๓๘๐}มา^{๓๘๑}ก^{๓๘๒}ร^{๓๘๓}า^{๓๘๔}ก^{๓๘๕}ไ^{๓๘๖}ม^{๓๘๗}้^{๓๘๘}จะ^{๓๘๙}ถ^{๓๙๐}อย^{๓๙๑}ร^{๓๙๒}ศ^{๓๙๓}

เค^{๓๙๔}ย^{๓๙๕}เป^{๓๙๖}น^{๓๙๗}ค^{๓๙๘}ุ^{๓๙๙}ณ^{๔๐๐}วิ^{๔๐๑}เศ^{๔๐๒}ศ^{๔๐๓}ก^{๔๐๔}ี^{๔๐๕}เสื่อ^{๔๐๖}ม^{๔๐๗}ห^{๔๐๘}ม^{๔๐๙}ค^{๔๑๐}

จ^{๔๑๑}ะ^{๔๑๒}ถ^{๔๑๓}อย^{๔๑๔}ถ^{๔๑๕}ด^{๔๑๖}ไ^{๔๑๗}ป^{๔๑๘}า^{๔๑๙}ม^{๔๒๐}ป^{๔๒๑}ระ^{๔๒๒}เพ^{๔๒๓}ถ^{๔๒๔}ี

ส^{๔๒๕}า^{๔๒๖}ร^{๔๒๗}พ^{๔๒๘}ัน^{๔๒๙}จะ^{๔๓๐}เ^{๔๓๑}้า^{๔๓๒}ง^{๔๓๓}เ^{๔๓๔}น^{๔๓๕}ง^{๔๓๖}เ^{๔๓๗}น^{๔๓๘}ถ^{๔๓๙}ัว^{๔๔๐}น^{๔๔๑}ถ^{๔๔๒}

ฝ^{๔๔๓}ู^{๔๔๔}ง^{๔๔๕}ฝ^{๔๔๖}ี^{๔๔๗}จะ^{๔๔๘}ว^{๔๔๙}ิ^{๔๕๐}ง^{๔๕๑}เ^{๔๕๒}้า^{๔๕๓}ป^{๔๕๔}ล^{๔๕๕}อ^{๔๕๖}ม^{๔๕๗}ค^{๔๕๘}น

จ^{๔๕๙}ะ^{๔๖๐}เก^{๔๖๑}ิ^{๔๖๒}ต^{๔๖๓}การ^{๔๖๔}ก^{๔๖๕}ุ^{๔๖๖}ล^{๔๖๗}ี^{๔๖๘}ท^{๔๖๙}ุ^{๔๗๐}ก^{๔๗๑}เ^{๔๗๒}้า^{๔๗๓}ง^{๔๗๔}ห^{๔๗๕}น

จ^{๔๗๖}ะ^{๔๗๗}ส^{๔๗๘}า^{๔๗๙}ล^{๔๘๐}ะ^{๔๘๑}ว^{๔๘๒}น^{๔๘๓}ท^{๔๘๔}ัว^{๔๘๕}เ^{๔๘๖}น^{๔๘๗}ท^{๔๘๘}ัว^{๔๘๙}เ^{๔๙๐}น^{๔๙๑}ห^{๔๙๒}ญ^{๔๙๓}ิง^{๔๙๔}ช^{๔๙๕}า^{๔๙๖}ย

จ^{๔๙๗}ะ^{๔๙๘}เก^{๔๙๙}ิ^{๕๐๐}ต^{๕๐๑}เ^{๕๐๒}ิ^{๕๐๓}ญ^{๕๐๔}เป^{๕๐๕}น^{๕๐๖}อ^{๕๐๗}ุ^{๕๐๘}บ^{๕๐๙}า^{๕๑๐}ท^{๕๑๑}ว^{๕๑๒}ั^{๕๑๓}น^{๕๑๔}เ^{๕๑๕}น^{๕๑๖}ม^{๕๑๗}า^{๕๑๘}ก^{๕๑๙}ห^{๕๒๐}ล^{๕๒๑}า^{๕๒๒}ย

ฝ^{๕๒๓}ู^{๕๒๔}ง^{๕๒๕}ค^{๕๒๖}น^{๕๒๗}จะ^{๕๒๘}ล^{๕๒๙}้ม^{๕๓๐}ต^{๕๓๑}า^{๕๓๒}ย^{๕๓๓}ล^{๕๓๔}ง^{๕๓๕}เป^{๕๓๖}น^{๕๓๗}เ^{๕๓๘}อ^{๕๓๙}

เ^{๕๓๕}ว^{๕๓๖}ิ^{๕๓๗}ง^{๕๓๘}ว^{๕๓๙}ัง^{๕๔๐}ก^{๕๔๑}ี^{๕๔๒}จะ^{๕๔๓}ร^{๕๔๔}ก^{๕๔๕}เป^{๕๔๖}น^{๕๔๗}บ^{๕๔๘}้า^{๕๔๙}เ^{๕๕๐}ส^{๕๕๑}ือ

น^{๕๕๒}ั้น^{๕๕๓}จะ^{๕๕๔}ห^{๕๕๕}ล^{๕๕๖}ง^{๕๕๗}ห^{๕๕๘}ล^{๕๕๙}อ^{๕๖๐}เ^{๕๖๑}ล^{๕๖๒}เ^{๕๖๓}ด^{๕๖๔}เ^{๕๖๕}น^{๕๖๖}เ^{๕๖๗}น^{๕๖๘}ด^{๕๖๙}ิ^{๕๗๐}น^{๕๗๑}เ^{๕๗๒}น^{๕๗๓}ด^{๕๗๔}ิ^{๕๗๕}น^{๕๗๖}

จ^{๕๗๗}ะ^{๕๗๘}ส^{๕๗๙}า^{๕๘๐}บ^{๕๘๑}ส^{๕๘๒}ุ^{๕๘๓}ญ^{๕๘๔}ล^{๕๘๕}้ม^{๕๘๖}ต^{๕๘๗}า^{๕๘๘}ย^{๕๘๙}เสื่อ^{๕๙๐}ม^{๕๙๑}ค^{๕๙๒}ด^{๕๙๓}ั^{๕๙๔}น^{๕๙๕}

จ^{๕๙๖}ะ^{๕๙๗}ส^{๕๙๘}ุ^{๕๙๙}ญ^{๖๐๐}ส^{๖๐๑}ั^{๖๐๒}น^{๖๐๓}การ^{๖๐๔}น^{๖๐๕}ะ^{๖๐๖}ร^{๖๐๗}ง^{๖๐๘}ส^{๖๐๙}ง^{๖๑๐}ค^{๖๑๑}ร^{๖๑๒}า^{๖๑๓}ม

กรุงศรีอยุธยาจะสูญแล้ว
ไปจนคำรบปีเดือนกันยายน
กรุงศรีอยุธยาเขมมสุข
จะเป็นเมืองแพศยาอาทัน

จะลั้บรัดสมิแก้วเจ้าทั้งสาม
จนสิ้นนามศักราชห้าพัน
แสนสนุกนั้ยังล้ำเมืองสวรรค์
นับวันจะเสื่อมสูญเออ ๑

จบเรื่องพระนารายณ์เป็นเจ้านพบุรีทำนายนกรุงแต่เท่านี้

(๑) ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่าเป็นคำพยากรณ์ ของสมเด็จพระ
สุริเยนทราธิบดี (พระพุทธเจ้าเสือ) แต่เป็นคำร้อยแก้วแลเนื้อความ
สั้นกว่า ที่พม่าจะแปลจากภาษาไทยไม่ได้ตลอด

ว่าด้วยแผนทีกรุงศรีอยุธยา

๑ ๕ (๒) จะกล่าวถึงกรุงศรีอยุธยา ท่านสาบสน + มาแต่ปางก่อน

ข้าง

(ดุจ) รูป + สำเภา (นาวา) มีกงกล่อมรอบ + พระนคร + (เปน) เป

นั้นดุจ

เป็นคุ

ด้าน

อยู่ทิศอุดร + ด้านเป + ทักษิณ (โดยหมาย) (เปนปากสำเภาอยู่

ทางหนึ่ง

อยู่

ริมยวคร) หัวสำเภาด้านซ้าย + (บวร) อยู่ทิศบูรพา + ด้านซ้าย +

นั้น

ตามสำเภา นั้น

(ท้ายเกตรา) อยู่ บัดจิม (สาทร) มีกำแพง + อดิสาล้อมรอบเป็นขอบ

ทิศ

ทำด้วย

พระนคร (ตั้งริมฝั่งชะโลธรนามพระนครศรีอยุธยา) อันกำแพง

(โดย) + สูงสุดโอบเสมอนั้นสามวา มีฐานเชิงเทิน (ช่องเนินบรรพต)

ตั้งแต่พื้นดิน

(โดย) สูง (นั้น) หกสอก กว้างสิบสอกโดยหนา มีปตุน้อยใหญ่ล้อม

ค่ายรายรอบกรุงศรีอยุธยา โดยยาว + ร้อยเส้น โดยกว้าง +

ได้

ได้

ห้าสิบเส้น (ท่าน) พรรณตามมีพระตำราในหอหลวงท่านกล่าวไว้ +

ว่า

๕๕ ฅบับเกิมตอนนีเ็นทำนองว่ายกลายๆ เขียนด้วยตัวรง มีรอย
แกด้วยกินสอขาวให้เ็นร้อยแก้ว เห็นเ็นของควรรักษา จึงหมาย
ไว้ให้ดู คำในวงคือฅบับตัวรงที่ถูกวงออก คำที่เขียนตัวเอนใต้กากบาท
คือรอยกินสอขาวแก้วไว้

(๒.) แผ่นดินตรงที่ตั้งกรุงศรีอยุธยาแต่เกิมมาไม่ได้เ็นเกาะ เ็น
แหลมยื่นออกไปจากฝั่งแม่น้ำลพบุรีเกิม คือ ที่เรียกคลองบ้านม้าหัน
ตราเคียวนี้ ฟากตะวันตก ด้านเหนือของแหลมนั้นคือแม่น้ำเจ้าพระยา
สายเกิม ซึ่งไหลลงทางบางแก้วท้ายเมืองอ่างทอง มาทางบ้านโพธิ์
สามต้น ออกบรรจบแม่น้ำน้อยที่หัวแหลม ลงทางด้านตะวันตกแล
ด้านใต้ ที่หน้าขอมเพ็ชร เ็นแหลมมีแม่น้ำล้อมสามด้าน เมื่อ
สมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๓ (อู่ทอง) สร้างกรุงแล้ว จึงขุด
ด้านตะวันออก ตั้งแต่ริมแม่น้ำที่หัวรอหน้าขอมมหาไชย ลงไป
บรรจบแม่น้ำหน้าขอมเพ็ชร เรียกว่าขื่อน้ำ แต่เ็นมาพระนครศรีอยุธยา
จึงเ็นเกาะมีน้ำล้อมรอบ ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา
โปรดให้ขุดคชยายให้กว้างออกไปเ็น ๓๐ วา ลึก ๓ วา เมื่อนานมา
สายน้ำเคียวทางคูขื่อน้ำแรงจืดขึ้น จึงกตเศาะตลิ่งพังกว้างออกไปเ็น
แม่น้ำ คือ ตอนตั้งแต่หน้าวังจันทร์ลงไปถึงหน้าขอมเพ็ชรเคียวนี้

กำแพงพระนคร ในหนังสือฅบับนี้ว่า สูง ๓ วา หนา ๓๐ ศอก
ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่า สูง ๓ วา หนา ๘ ศอก สันนิษฐานว่า
เมื่อแรกสร้างกรุงคงจะเ็นแต่ขุดดินขึ้นถมเ็นเนิน เ็นอย่างเมือง

อู่ทอง เมืองลพบุรี ภายหลังจึงเกลื่อนกินกินลงเป็นคัน ก่อกำแพง
 อู่อื่นไปอีกชั้นหนึ่ง ตัวเชิงเนินในที่ลุ่มสูงกว่าระดับดินเดิมตั้งแต่ ๑
 ถึง ๖ ศอก เว้นแต่ที่กินเดิมสูง ด้วยการถมเช่นที่พระราชวังหลวง
 แลวังจันทร์ เชิงกำแพงพระนครจึงตั้งเสมอพื้นดินชั้นใน ตัวกำแพง
 ยังมีเศษเหลือจากกรออยู่ที่ข้างวัดท่าทรายแห่งหนึ่ง วัดไ้สูงจากหลัง
 เชิงเนินกินถึงที่ตงใบเสม ๘ ศอกเศษ เกือบคืบ กับขุดไ้ ใบเสม
 กำแพงพระนครยังเป็นรูปที่อยู่มากหนึ่ง สูง ๒ ศอกคืบ กว้าง ๒ ศอก
 หนา ๑ ศอกคืบ ถ้าจะเอาใบเสมนั้นไปตั้งเข้าบนเศษกำแพงข้างวัดท่าทราย
 ก็เป็นกำแพงอิฐสูงราว ๓ วาตรงกัน ส่วนหน้าวัดไ้ ๒ วาเศษ ก่ออิฐ
 ๒ ข้างไว้ร้องกลาง ถมดินกับอิฐหัก ตอนหลังใบเสมวันเป็นเนิน
 สำหรับทหารรักษาน้ำที่กว้าง ๖ ศอก กำแพงพระนคร วัดตามเส้นตรง
 ในที่ยาวที่สุดไ้ราว ๑๐๐ เส้น แต่ส่วนกว้าง วัดในที่แคบ คือ จากมุม
 พระราชวังหลวงไปประตูไชยหย่อนกว่า ๕๐ เส้นเล็กน้อย แต่ที่กว้าง
 ก็เกินกว่า ๕๐ เส้นบ้าง นับว่าเป็นอันถูกต้องไ้ เมื่อเลือนราชธานี
 ลงมาประดิษฐานณบางกอกแล้ว ในรัชกาลที่ ๑ โปรดให้รื้อซ่อม
 กำแพงแลสถานที่ต่าง ๆ เอาอิฐลงมาสร้างกรุงเทพมหานคร จึง
 ยังคงเหลืออยู่แต่ซ่อมเพ็ชรกับซ่อมประตูขาวเปลือกข้างวัดท่าทราย แล
 เศษกำแพงที่หน้าวัดญาณเสนแห่งหนึ่ง เศษกำแพงมีประตูช่องกุฎที่
 ข้างวัดจันทรวงศ์วัดพนัญเชิงข้ามแห่งหนึ่งเท่านั้น ตามสันเชิงเนินราก
 กำแพงที่รื้ออิฐไป ราษฎรที่ตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำก็ถือเอาเป็นที่หลังบ้าน

ของคนทั่วกัน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ พระยาไชยวิชิต (นาค ฌ็อมเพ็ชร)
 ผู้รักษากรุงได้ให้เกลื่อนที่บนสันกำแพงทำเป็นถนน ตั้งแต่ฌ็อมเพ็ชร
 ไปถึงวังจันทร์ทอง ๑ ยาว ๗๐ เส้น ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๔๒ พระยา
 โยธาทิราชธานี (พร เกษะคุปต์) เมื่อเป็นพระอนุรักษภูเบศร์แล
 เป็นผู้รักษากรุงได้ทำถนนตอนที่พระยาไชยวิชิตทำไว้ให้ไต่ระดับ แล
 ทำต่อไปจนรอบกรุง ระยะยาว ๓๓๐ เส้นเศษ กว้างสพานไม้ข้าม
 คลอง ที่เป็นสพานใหญ่ก็มีหลังคามุงสังกะสีเป็นที่คนเกิรทางพัก
 แต่เดิมนั้นชำรุดเสียหลายแห่ง คงก็แต่อยู่ในเขตสุขาภิบาล

ด้านข้อทิศบูรรภัสร์อยู่थานัน ตั้งเวียนทักษิณแต่บ้อม^(๓)
 มหาไชยมาถึงปทุ^(๔) ใหญ่ ถ้าวังจันท์ ๑ แล้วมีปทุช่องกุดสอง
 ช่อง แล้วมาถึงปทุ^(๕) ใหญ่ฉนวนน้ำประจำถ้าวังจันท์ ๑ แล้วมีปทุ
 ช่องกุดสามช่องจึงมาถึงบ้อม^(๖) วัดฝาง ๑ แล้วมีปทุช่องกุด ๑ จึงมา
 ถึงปทุใหญ่คลองน้ำ ช่อปทุ^(๗) หอรัตนไชย ๑ แล้วมีปทุช่องกุด
 สามช่อง มาถึงปทุใหญ่ห้ามมิให้อาศกออก ช่อปทุ^(๘) เจ้าจันท์ ๑
 แล้วมีปทุช่องกุดสองช่อง จึงถึงบ้อมบน^(๙) ตรงเกาะแก้ว ๑ แล้ว
 มีปทุช่องกุด ๑ มาถึงมุกรุงเรียกวาห้วยธารา สมมุติโลกว่าเป็นที่ถอน
 สมอหัวสำเภา สุดด้านข้อทิศบูรรภัสร์นั้นแล

ด้านแปฝ่ายทักษิณทิศแต่ห้วยธารามุกรุงมา มีปทุช่องกุด ๑
 แล้วมาถึงบ้อม^(๑๐) บน ๑ แล้วมีปทุช่องกุด ๑ จึงมาถึงบ้อม^(๑๑)
 ใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง สูงกว่ากำแพงกรุงสองศอก มีชานกว้าง
 สามวา มีปทุช่องกุดซ้ายขวา เติรออกชานรอบบ้อมใหญ่ ชาน
 บ้อมนั้นกำแพงแก้วล้อมรอบ มีบันผ่าแทรกเปิดช่องช่อบ้อม
 เพชร อยู่ตรงแม่น้ำตลาดบางกะจะบ้อม ๑ แล้วมาถึงปทุ^(๑๒) ใน
 ไก่คลองน้ำ ๑ แล้วมีปทุช่องกุดห้าช่อง มาถึงบ้อม^(๑๓) ออกไก่อ ๑
 แล้วมีปทุช่องกุดอีกสองช่อง แล้วมาถึงปทุใหญ่คลองน้ำช่อปทุ^(๑๔)
 จัน ๑ แล้วมีปทุช่องกุดสองช่อง มาถึงปทุใหญ่คลองน้ำช่อปทุ^(๑๕)
 เขาสมี ๑ แล้วมาด้านถ้าวังมีปทุช่องกุดสองช่อง มาถึงบ้อมบน^(๑๖)

ตรงปากคลองคูจาม ๑ แล้วมีประตูช่องกุศอีกช่อง ๑ อยู่ในด้านถ้ำชัย
 แล้วมาถึงประตูใหญ่คลองน้ำช่อประตู^(๑๗) ไชย ๑ แล้วมีประตูช่องกุศ
 สองช่อง จึงมาถึงประตูใหญ่ช่อประตู^(๑๘) ฉะไกรน้อย ๑ แล้วมีประตูช่อง
 กุศสามช่อง มาถึงประตูใหญ่คลองน้ำ ช่อประตู^(๑๙) ฉะไกรใหญ่ ๑ แล้ว
 มีประตูช่องกุศสองช่อง มาถึงบ่อมบน^(๒๐) ตรงปากคลองตะกอนไช ๑
 แล้วมีประตูช่องกุศอีกช่อง ๑ สุดด้านแป่ ทักจินทิส นั้นแล

๓. อยู่ตรงตลาดหัวรอเดียน^๕
๔. เห็นจะอยู่ใต้ บ่อมมหาไชยลงมา
๕. น่าจะเป็นตรงหลังสะพานจันทร์เกษมเดียน^๕
๖. อยู่ตรงวัดขวางออกมา
๗. ชาวบ้านเรียกว่าคลองวัดปราสาท
๘. จะเป็นประตูปลายถนนที่ตรงมาจากบ้าน^๕ หรือจะเป็น
 ประตูปลายถนนที่มาจากบ้าน^๕ โทนอย่างไร^๕ ไม่^๕ ได้ ในเวลานี้
๙. อยู่ใต้สะพานหน้าวัดสุวรรณ ตรงวัดเกาะแก้วข้าม ในพง
 คาวการเรียกว่า หอราชคฤห์
๑๐. อยู่ตรงวัดพนัญเชิงข้าม
๑๑. บ่อมเพ็ชรอยู่ตรงแม่น้ำบางกระบือ บ่อมนี้เป็นบ่อมใหญ่
 ก่อด้วยอิฐสลัษศิลาแลง ขึ้นออกไปจากแนวกำแพงพระนครเป็นรูปรี
 กำแพงหนา ๓ วา มีช่องคูหาก่อเป็นรูปโค้ง กว้าง ๔ ศอก สูง ๕ ศอก

หลังช่องคหาเป็นช่องกลวงตามยาวเหลืออยู่ ๕ ช่อง ก้านหน้าคงจะ
 พังไปเสีย ๓ ช่อง สันนิษฐานว่า คงจะตั้งขึ้นใหญ่ตามช่องคหา แต่
 เมื่อข้าศึกประชิดใกล้เข้ามา ก็คงจะถอยขึ้นใหญ่เข้าไปให้พ้นช่อง
 แล้วเอาเสาไม้แก่นปักลงในช่องกลางคหาเป็นระแนยคกั้นข้าศึก

๑๒. เป็นประตูน้ำอยู่เหนือบ่อมเพ็ชร คลองนี้ตรงไปหลังวังจันทร์
 เลี้ยวขวาไปออกคลองประตูหอรัตนไชย

๑๓. พยรากอยู่ที่คลองประตูจีนลงมา

๑๔. เป็นประตูน้ำ คลองสาบนี้ตรงไปข้างเหนือ ออกประตูคลอง
 ข้าวเปลือก

๑๕. เป็นประตูน้ำ ในหนังสือบางเรื่องเรียกว่า ประตูเทพหมี

๑๖. พยราก

๑๗. ประตูไชยเป็นประตูยกแลอยู่เหนือประตูระไกรน้อย

๑๘. เป็นประตูน้ำ อยู่ใต้ประตูไชย คลองนี้ตรงไปข้างเหนือ
 แล้วเลี้ยวไปตะวันออก ไปบรรจบคลองประตูจีน

๑๙. เป็นประตูน้ำ อยู่ตรงหน้าวัดพุทธโศภนาราม คลองนี้
 ตรงไปออกข้างเหนือเรียกว่า คลองท้อ อยู่ท้ายพระราชวัง

๒๐. พยราก แลคลองที่เรียกว่า คลองละคอนไชย คือ คลอง
 ตะเคียนข้างเหนือเคียน

ด้านข้อบักจิมทิศ แต่หัวเลี้ยววัง^(๒๑) ไชยมาบ้านชัย มีประตู
ช่องกุศสามช่อง แล้วมาถึงประตูใหญ่ข้อประตู^(๒๒) คลองเกลบ ๑ แล้ว
มีประตูช่องกุศสองช่องมาถึงประตูใหญ่ข้อประตู^(๒๓) ถ้าพระวังหลัง ๑ แล
มีประตูช่องกุศสองช่องจึงมาถึงประตูใหญ่ ข้อประตู^(๒๔) คลองฉางมหาไชย ๑
แล้วมีประตูช่องกุศสามช่องมาถึงประตูใหญ่ข้อประตู^(๒๕) คลองฝาง ๑ แล
มาถึงบ่อมบับ^(๒๖) ตรงแม่น้ำหัวแหลมสุดด้านข้อประจิมทิศ แล

ด้านเปฝ่ายอุตรทิศนั้น แต่บ่อมบับนั้นมามีประตูช่องกุศ ๑ จึงมา
ถึงประตูใหญ่ออกตลาดขายปลาสดข้อประตูสัตต ๑ แล้วมีประตูช่องกุศ ๑
จึงมาถึงบ่อมบับใหญ่ก่อใหม่ข้อบ่อม^(๒๗) สุพรัต ๑ แล้วมีประตูช่องกุศ ๑
แล้วมาถึงประตูหาน ๑ แล้วมีประตูช่องกุศอีกช่อง ๑ จึงมาถึงประตูใหญ่
สำหรับเชิญพระศกพระเจ้าลูกเธอหลานเธอลงเรือขนานไปถวายพระ
เพลิงณวัดไชยชนะธาราม ประตูข้อประตูหมุทลง ๑ แล้วมีประตูช่องกุศ
อีกช่อง ๑ จึงมาถึงประตู^(๒๘) ใหญ่คลองน้ำ อยู่ตรงมุมกำแพงพระราช
สถานข้อประตูปากท่อ ๑ แต่มุมกำแพงพระราชสถานตะวันตก ไปจน
มุมพระราชสถานตะวันออกนั้น จึงถึงประตูใหญ่ข้อประตูถ้ำขัน ๑ แลมีประตู
ช่องกุศ ๑ จึงถึงประตูถ้ำชักเป็นประตูใหญ่ ๑ แล้วมีประตูช่องกุศอีกสามช่อง
จึงถึงประตูถ้ำข้างลงน้ำ ข้อประตู^(๒๙) ถ้ำสิบเบี้ย โรงข้างระวางค่ายนอก
กำแพงกรุงอยู่ริมน้ำ ๑ จึงมาถึงกำแพง^(๓๐) หึ่งออกไป มีประตูช่องกุศ ๑
จึงมาถึงช่อง^(๓๑) มหาเถรไม้แซร์ ถัดอ่านทำเบ่งน้ำให้ไหลเข้ามาได้

ถนนหลวง ทลู่ไหลมาตามลำคูปากสระ มุดมาใต้ถนนตพานนาค ไหล
 ออกบรรจบคลองปตุเขาสี่ แล้วมีปตุช่องกุตสองช่อง จึงมาถึง
 ปตุใหญ่ช้อปตุ^(๓๒) ถ้ากระลาโหม ๑ แล้วมีปตุช่องกุตอีกสองช่อง
 มาถึงปตุใหญ่คลองน้ำช้อปตุ^(๓๓) เข้าเป็ลือก ๑ แล้วมีปตุช่องกุต ๑
 มาถึงบ้อมบัน ๑ แล้วมีปตุช่องกุตสองช่องจึงมาถึงบ้อมใหญ่ ช้อ
 บ้อมมหาไชยมุมพระนคร สุดค้ำนแปทิสอุดรแลก้าแพงรอบกรุง
 มีบ้อมบันใหญ่้อยสิบสองบ้อม แลมีปตุใหญ่ญี่สิบสาม ช่องกุต
 หกสิบเอ็ดปตุแล

๒๑. เป็นวังเดิมของพระเทียรราชา เมื่อครองราชสมบัติแล้ว
 ไปรทให้สร้างเป็นวัดช้อวักวังไชย

๒๒. เป็นประตูน้ำ ชาวบ้านเรียกว่าคลองท่าพระ

๒๓. พระราชวังหลังอยู่ระหว่างวัดสวนหลวงกับวัดน้อย^๕ เดียวกัน
 เป็นที่ในบริเวณโรงทหาร

๒๔. เป็นประตูน้ำระหว่างวัดสวนหลวงกับวัดสยสวรรค^๕ อยู่ใน
 บริเวณโรงทหาร เดียวกันถมเสียแล้ว

๒๕. เป็นประตูน้ำ คลองนี้สุคเขตข้างเหนือโรงทหาร

๒๖. ในพงศาวดารเรียกว่า บ้อมท้ายกบ

๒๗. อยู่ระหว่างข้างวัดโคกกับวัดคึก

๒๘. เป็นประตูน้ำปากคลองท่อ มุมพระราชวังด้านตะวันตก
 ข้างเหนือ

๒๘. อยู่ตรงพระอุโบสถวัชรธรรมิกราชออกมาข้างเหนือ

๓๐. กำแพงด้านนี้ ตั้งต้นออกไปข้างเหนือหรือที่เรียกว่าทุ่งออก
ไปนั้น เป็นตั้งแต่ริมช่องที่เรียกว่า คลองน้ำเขียว ซึ่งสันนิษฐานว่า
เป็นช่องมหาเถรไม้แซ่เป็นต้นไป ที่ว่าค่อจากกำแพงทุ่งออกไปมีประตู
ช่องกุฎี ๑ จึงถึงช่องมหาเถรไม้แซ่นั้นเห็นจะลำค้ำยึก แลกำแพงพระ
นครมีที่ทั้งอยู่ที่ด้านพระราชวังข้างเหนือริมน้ำอีกแห่ง ๑ ด้านนั้นเดิม
มีกำแพงชั้นเดียว คือ เขากำแพงพระนครเป็นกำแพงวังด้วย ครั้น
ต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระเอกทัศราชา (นัยหนึ่งเรียกว่าพระที่นั่ง
สุริยามรินทร์ เพราะเหตุที่โปรดประทับอยู่ที่พระที่นั่งองค์นั้นจนตลอด
รัชกาล) ฉลองพญาเจ้าแผ่นดินพม่ายกทัพเข้ามาล้อมกรุง สมเด็จพระ
พุทธมพรรราชา ซึ่งพระราชสมบัติออกทรงผนวชอยู่ที่วัดประโคน ซึ่ง
เรียกกันว่า ชนหลวงหาวัด ลาผนวชออกมาทรงช่วยสมเด็จพระเชษฐา
ธิราชจัดการป้องกันพระนคร โปรดให้ก่อกำแพงชั้นใหม่ในที่ต่ำออกไป
อีกชั้นหนึ่ง ตั้งแต่มุมพระราชวังด้านตะวันออกไปจนถึงมุมตะวันตก
รากกำแพงอยู่ต่ำกว่าระดับถนน เมื่อทำการขุดตรวจค้นรากปราสาท
ราชฐาน ได้ขึ้นเอาอิฐหักกากปูนแลมูลดินในวังออกไปถม ทับราก
กำแพงที่ก่อทุ่งออกไปใหม่ ทางด้านนี้จึงค่อนชน คือที่เป็นถนนย่าน
ท่าวาสกริทธิกวัน

๓๑. มีรางอยู่ที่ถัดหน้าวัดญาณเสนไปรางหนึ่ง ทลเข้าไปจาก
รากกำแพงด้านเหนือ ชาวบ้านเรียกว่า คลองน้ำเขียว ว่าแต่ก่อน

เมื่อถึงหน้าน้ำมาก น้ำไหลเข้าทางรางนั้นเขี้ยวจึกไปลงบึงพระราม เห็น
 ว่าจะเป็นราง^๕เอง ที่เรียกว่าช่องมหาเถรไม้ไผ่ คือ เปนที่ไขเอาน้ำ
 ทางแม่น้ำข้างเหนือเข้าไปในบึงพระราม เติมคงจะมีช่องให้น้ำลอคไ้ราก
 กำแพงเข้าไป แลมีช่องให้น้ำไหลลอคถนนป่าตะกั่วไปตกคลองข้างใน
 ไหลลงบึงพระราม ข้างด้านใต้บึงพระรามก็มีคลองลงไปออกประตู
 เทพหมี ออกแม่น้ำใหญ่ทางใต้ใต้เหมือนกัน นี่คือนิเวศ^๕น้ำในบึง
 พระรามให้สอาด ในแผนที่ของพวกฝรั่งเขาสืบเขียนเป็นคลองต่อพัน
 แนวนถนนป่าตะกั่วออกไป ตั้งแต่ข้างถนนจนกำแพงเมืองเป็นพื้นที่ขย
 คงก่อช่องมุลอคไป รางปากช่องคงเกิดขึ้นภายหลังเมื่อรอกำแพง
 แต่เดิมนั้นได้ถมเสียเป็นพื้นที่ดินเชื่อมกับถนนแล้ว

๓๒. ทำกระลาโหม อยู่ถัดมาทางตะวันออก ท่านนี้มีถนนตรงไป
 ทางใต้ ผ่านถนนป่ามะพร้าวไปหลังวัดราชบูรณะ วัดมหาธาตุ สอง
 ข้างถนนฟากเหนือใต้เป็นเนินพื้นโรงช้างเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา มาใน
 สมัยกรุงรัตนโกสินทร เมื่อช้างหลวงในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา
 มีมาก กรมช้างก็ยังเคยใช้พื้นเนินนี้เป็นที่ล่ำมช้าง โดยเหตุที่ท่าน
 เคยใช้เอาช้างลงน้ำมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนกรุงรัตนโกสินทร ถนน
 ตอนที่จะลงทำจึงล็กเหมือนคลอง แต่บัดนี้ได้ถมดินยึดช่องเชื่อมกับ
 ถนนต้นกำแพงเสียแล้ว

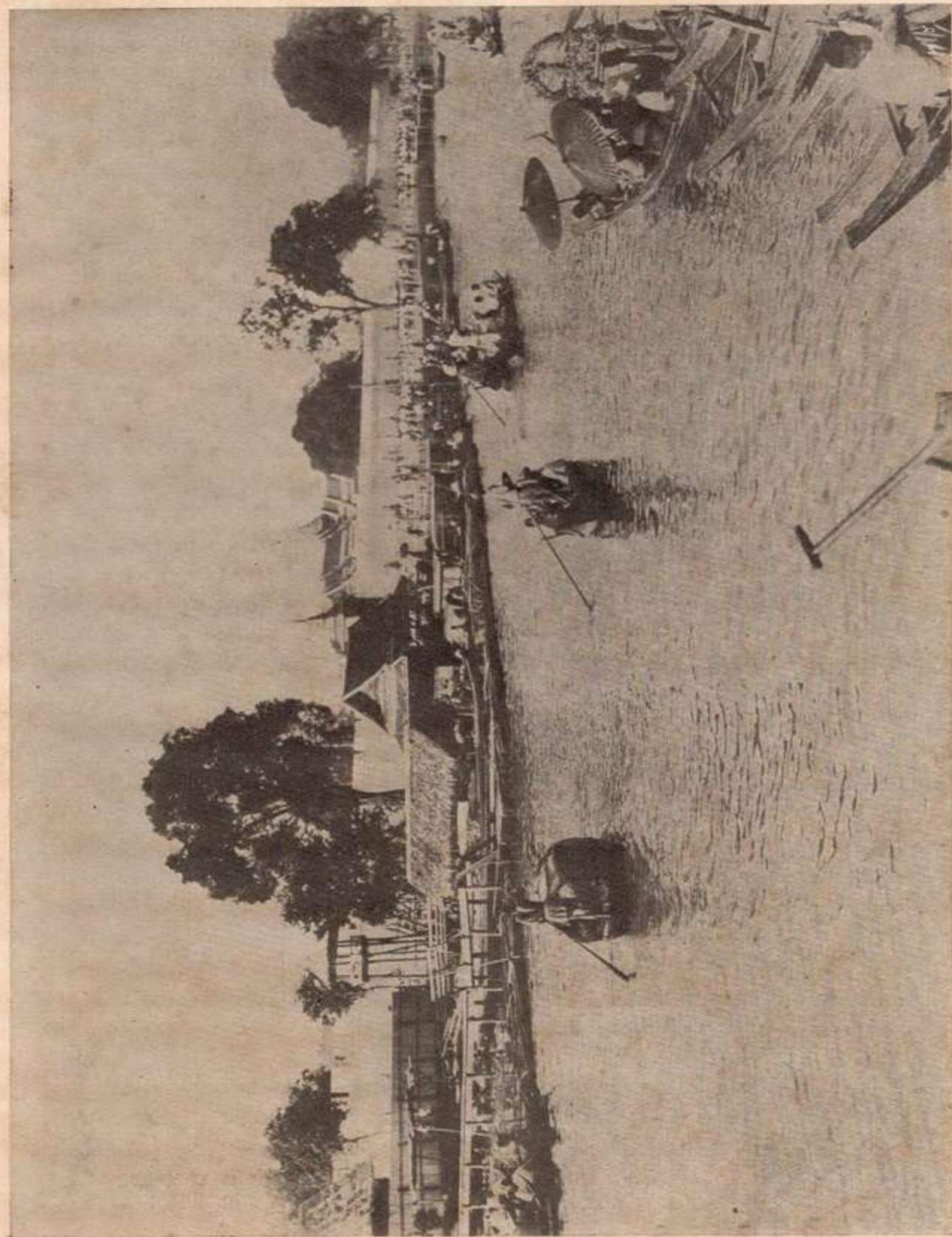
๓๓. เป็นประตุน้ำระหว่างวัดราชประดิษฐฐานกับวัดท่าทราย มีข้อม
 ก่อรูปขัณฑ์สมคองสองฟากคลอง แปลกกว่าปากคลองอื่น ๆ แต่ที่
 หนึ่งสั้นกว่าว่า จากประตูข้าวเปลือกไปมีประตูช่องกุฏิ ๑ จึงถึง
 ข้อมบนั่นพลาค เพราะข้อมอยู่ที่ปากคลองแล้ว

จำนวนข้อมรอบพระนครในหนังสือนี้มี ๑๒ ข้อม แต่ในคำให้
 การชาวกรุงเก่าว่ามี ๑๖ ข้อม ผู้ตรวจหนังสือเรื่องนี้ได้เคยค้นตรวจ
 สอบก็พบหลักฐานว่ามี ๑๖ ข้อม ประตูรอบพระนครในหนังสือนี้มี
 ประตูใหญ่ ๒๓ ประตูช่องกุฏิ ๖๑ ตรวจดูได้ประตูใหญ่บก ๑๑ ประตู
 น้ำ ๑๒ รวม ๒๓ ตรงกัน แต่ท่านผู้เรียบเรียงหนังสือเดิมไปนับเอา
 ประตูไชย ซึ่งเป็นประตูยกไปอยู่ในพวกประตูน้ำเข้าด้วยจึงเป็น ๑๒
 ที่ถูกต้องเป็นประตูน้ำ ๑๑ ประตูยก ๑๒ ช่องกุฏิ ๖๑ รวมเป็น ๘๔ แต่
 ไม่นับประตูกำแพงพระนครด้านเหนือตอนที่เป็นพระราชวังอีก ๕ ประตูเข้า
 ด้วย เพราะไปนับเข้าเป็นประตูพระราชวัง แต่ถ้านับรวมเข้าด้วยก็
 เป็น ๘๙ ในแผนที่ของพวกฝรั่งแปลลงหมายช่องประตูน้ำประตูยกทั้ง
 ใหญ่น้อยรอบกำแพงพระนคร นับได้ ๘๖ ประตู จำนวนใกล้เคียงกันมาก
 แต่ในคำให้การชาวกรุงเก่า มีประตูน้ำประตูยกรวม ๓๓ ในจำนวนนี้
 ยังเอาประตูพระราชวังด้านหน้า ซึ่งมีได้เกี่ยวกับกำแพงพระนครมารวม
 เข้าด้วยถึง ๓ ประตู ทั้งเรียงลำดับชื่อประตูก็ไขว้ไขว้คลาดเคลื่อนมาก
 เอาเป็นหลักสืบขานนี้ไม่ได้

ประตู่ใหญ่กำแพงพระนครคานเหนือ ซึ่งเป็นคานข้างพระราชวัง
พบในแผน ที่นายช่างฝรั่งเศษเขียนพิมพ์ไว้ใน สมุดว่าด้วยเรื่องหมอเคม
เฟอร์ ชาววิลันดา เข้ามาเฝ้าในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา เห็นเป็น
รูปชั้มยอกแหลม กับไ้เห็นลายเขียนภาพรูปพระราชวังที่ผนังพระ
อุโบสถวัดยม ซึ่งเป็นฝีมือช่างเขียนแต่ครั้งพระนครศรีอยุธยาเป็น
ราชธานี รูปชั้มยอกประตู่กำแพงพระนครเป็นยอกมณฑป จึงสันนิษฐานว่า
ชั้มประตู่ใหญ่คานริมแม่น้ำข้างพระราชวังคงจะเป็นยอกมณฑปทั้งหมด
แต่ประตู่ใหญ่นอกจากนั้นชั้มจะเป็นทรงมณฑปหรืออย่างไร ไม่เคยเห็น
ตัวอย่าง ส่วนประตู่ช่องกุณินั้นยังเหลืออยู่ที่เคยกำแพงพระนคร ที่ข้าง
วัดจันทรงหน้าวัดพนัญเชิงข้ามอยู่ช่องหนึ่ง ก่อเป็นรูปโค้งปลายแหลม
กว้าง ๔ ศอกคืบ สูง ๕ ศอกเศษ

ประตูนั้นนี้ อย่าพึงสำคัญว่าเป็นประตูที่มีบานเปิดปิด หรือมี
ช่องระบายน้ำอย่างสมัยปัจจุบัน คำที่เรียกว่าประตูนี้ เป็นแต่เว้นช่อง
กำแพงพระนครตรงปากคลอง สำหรับให้น้ำไหลเข้าออกในกลางพระ
นครไ้ บางปากคลองที่เป็นคานสำคัญก็มีข้อมอยู่สองฟาก บางคลอง
ที่ไม่เป็นคานสำคัญก็ไม่มีข้อม แต่เมื่อมีการสงครามข้าศึกศัตรูเข้า
มาล้อมพระนครก็ใช้ไม้ขอนสักปักปิดคลอง ไปประจบกับกำแพง
ทั้งสองข้าง ป้องกันไม่ให้ข้าศึกเข้าพระนครไ้ แลเมื่อราว ๓๐ ปี
ล่วงมานี้ ผู้ตรวจสอบหนังสือได้สกัดจากคำผู้หลักผู้ใหญ่ชาวพระนคร

ศรีอยุธยาเล่าว่า เมื่อท่านเหล่านั้นยังอยู่ในปฐมวิชัย เคยเห็นมีผู้ชก
 ใต้ไม้เต็งรังบ้าง ไม้ตะเคียนบ้าง หน้ากว้างราวคืบ ๔ เหลี่ยม ยาว
 ๖ ศอก จมขวางอยู่ตามปากคลองภายในแนวกำแพงอยู่เป็นอันมาก
 แลมีเสาสั้น ๆ ยักอยู่ด้วย จึงทำให้คิดเห็นว่า ตามเวลาปรกติเสานี้
 นั้นคงจะปักรายเต็มปากคลองเป็น ๔ แถว ไว้ระยะกลางกว้าง แล้ว
 เอาไม้เหล็บบางซ้อนเรียงเป็นค้ำขึ้นไป ในระหว่างเสาแถวข้างนอก
 แลแถวใน กลางถมดินเป็นท่อนขลุ่ยแต่เพียงสักราวครึ่งส่วนลึกของ
 คลอง เพื่อกั้นน้ำไว้ใช้ในพระนครในระคูล้ำ แต่ถ้ำถึงระคูล้ำ ๆ
 ขึ้นท่วมเลยหลังท่อนขลุ่ยไปแล้ว ก็คงใช้เรือเข้าออกในพระนครได้

พระราชวังกรุงศรีอยุธยา ทำตามรากเดิมด้วยเครื่องไม้ชั่วคราว

เมื่อพระราชพิธีสมโภช พ.ศ. ๒๔๕๐

ในพระราชทานพระราชวังหลวง^(๓๔) ตั้งกิ่งด้านแปทิศอุดร
กำแพงล้อมพระราชทาน สูงจนที่ตังใบสีมาแปดศอก ใบสีมานั้น
สูงสองศอก กำแพงสูงแต่พื้นดินสุดใบสีมาสิบศอก มีกระท่อมพล
เชิงเทียน ใต้เศียรแลประตูมีซุ้มยอด บ่อมนบนรอบพระราชวัง

ทิศบูรณภุมมวังมีบ่อมนบน^(๓๕) ๑ มาถึงประตู^(๓๖) จักรมहिมา ๑
ประตู^(๓๗) ศรีไชยศักดิ์ ๑ มาท้องสนามหน้าจักรวัด^(๓๘) มีประตู^(๓๙) ซอ
สวรรค์พิจิตร ๑ ประตู^(๔๐) สมณพิศานต์ ๑ มีบ่อมนบน^(๔๑) ตรงตลาด
เจ้าพรหม ๑ มีประตูชื่อสีลาภิรมย์ ๑ ประตูอาชะเนยาตรา ๑ มีบ่อมนบน^(๔๒)
มุมท้องสนามหน้าจักรวัดตรงศาลาธารบาญชัย ๑ สุดด้านบูรพา

ด้านทักษิณประตูวิจิตรพิมล ๑ ประตูมงคลพิศานต์ ๑ สุดท้องสนาม
หน้าจักรวัด ถึงประตู^(๔๓) ซออุทธรโกศานต์ ขุนนางเข้าถือน้ำพระ
พิพัฒน์วัดพระศรีสรรเพช ๑ มาถึงบ่อมนบน^(๔๔) กลางตรงวัดสี่เชิง ๑
มาถึงประตู^(๔๕) บวรนิมิตร สำหรับพระมเหสีพระราชบุตรนางข้างใน
ออกถวายเพลิง ๑ มาบ่อมนบน^(๔๖) มุมวัดศรีสรรเพช ๑ สุดด้าน
ทักษิณ

๓๔. พระราชวังหลวง ตั้งแต่ครั้งสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๓

(อู่ทอง) ทรงสร้างอยู่ที่ดอนท่าแม่ น้ำ ปรากฏว่า ทรงสร้างปราสาท
๓ องค์ คือ พระที่นั่งไพศุภย์มหาปราสาท ๑ พระที่นั่งไพชยนต์มหา
ปราสาท ๑ พระที่นั่งไอศวรรย์มหาปราสาท ๑ มาในแผ่นดินสมเด็จพระ

พระราเมศวรมีออกชื่อพระที่นั่งมังคลาภิเษกเพิ่มขึ้นอีกองค์ ๑ ต่อมา
 ในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชพระองค์ที่ ๑ มีออกชื่อพระที่นั่ง
 ศรีมูขีฮ่องค์ ๑ ครั้นมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ
 ทรงพระราชอุทิศยกพระราชวังสร้างเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์ ขยาย
 เขตพระราชวังลงไปติดกำแพงพระนครด้านเหนือริมแม่น้ำ แล้วก่อกำแพง
 พระราชวังด้านตะวันออก ต่อจาก กำแพงเดิมหน้าวัดพระศรีสรรเพชญ์
 ตรงไปบรรจบกำแพงพระนครด้านเหนือเป็นหน้าพระราชวัง แลก่อ
 กำแพงจากมุมหลังวัดพระศรีสรรเพชญ์ขึ้นตรงไปทางตะวันตก ถึงริม
 คลองท่อจึงหักมุมขึ้นไปตามริมแนวคลองท่อ เข้าบรรจบกำแพง
 พระนครด้านเหนือที่ปากคลองท่อเป็นด้านหลังวัง ทรงสร้างพระที่นั่ง
 เบญจรัตนมหาปราสาทลงในที่พระราชวังใหม่องค์ ๑ พระที่นั่งสรรเพชญ์
 ปราสาทองค์ ๑ เป็นเดิม ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราช
 มีชื่อพระที่นั่งมังคลาภิเษกขึ้นในพระราชวังใหม่องค์ ๑ พระที่นั่งองค์นี้
 ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองต้องเพลิงอสณียาตใหม่ เมื่อ
 ทำใหม่แล้วเปลี่ยนชื่อว่าพระวิหารสมเด็จ เพื่อจะให้คล้องกับพระที่นั่ง
 สรรเพชญ์ปราสาท แลในรัชกาลนั้นได้ทรงสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิ
 ไพลยบนตัมหาปราสาทขึ้นบนกำแพงหน้าพระราชวัง สำหรับเป็นที่
 ประทับทอดพระเนตรกระบวนแห่แลฝึกหัดทหารม้าทหารช้าง แลก่อ
 กำแพงจากแนวข้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ด้านใต้ขึ้นตรงไปทางตะวันออก
 หักมุมเลี้ยวไปตามหลังวัดพระศรีสรรเพชญ์เข้าบรรจบกำแพงพระนครด้านเหนือ

กำนหน้าพระราชวังจึงมีกำแพง ๒ ชั้น มาถึงแผ่นดินสมเด็จพระ
 นารายณ์มหาราชทรงสร้างพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ชั้นที่สามกำแพงด้านเหนือ
 เรียงตามแนวพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทมาอีกองค์ ๑ เป็นพระที่นั่ง
 สูงกว่าองค์อื่น ๆ สำหรับทอดพระเนตรกระบวนแห่ทางน้ำ ถึง
 แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาทรงสร้างพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ชั้นในที่
 กำนันวันตกพระที่นั่งวิหารสมเด็จอีกองค์ ๑ ขุดสระล้อมรอบ สร้าง
 พระที่นั่งทรงปืนชั้นที่ท้ายสระกำนันวันตกเป็นท้องพระโรงที่เสด็จออก
 หนึ่ง ในกฎมณเฑียรบาลยังมีช้อกล่าวถึงพระที่นั่งสนามไชย พระที่นั่ง
 สนามจันทร์ พระที่นั่งพิमानรัตยา เห็นจะเป็นพระที่นั่งไม้ย่อม ๆ องค์
 ไหนจะตั้งอยู่ที่ไหนรู้ไม่ได้

กำแพงพระราชวังในหนังสือฉบับนี้กับคำให้การชาวกรุงเก่าว่า สูง
 ๓๐ ศอก หนาหกศอก เว้นฐานสำหรับทหารยืนรักษาน้ำที่ ๒ ศอก ตรวจ
 สอดกำแพงพระราชวังด้านใต้ข้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ได้ สูงจากยอดใบ
 เสมา ๓๐ ศอกตรงกัน แต่กว้างเพียง ๕ ศอกเศษ หลังใบเสมาเว้น
 เป็นเนินไว้ ๔ ศอก ใบเสมากว้างศอกเศษ สูง ๒ ศอก

๓๕. ในกฎมณเฑียรบาลเรียกว่า ย่อมท่าคั่น เป็นย่อมมุมพระ
 ราชวังกำนันวันออกข้างเหนือ

๓๖. ขุดพบช่องประตูอยู่ริมถนนหลังวัดธรรมิกราช

๓๗. ขุดพบช่องประตูอยู่ริมถนนหลังวัดธรรมิกราช

๓๘. สนามน้อย^๒ภายในกำแพงพระราชวังชั้นนอกเข้ามา ยาว
ตั้งแต่กำแพงสกัดข้างเหนือไปจดกำแพงพระราชวังด้านใต้

๓๙. ยังไม่พบ

๔๐. ยังไม่พบ

๔๑. เป็นข้อมกลางกำแพงพระราชวังด้านหน้า

๔๒. ในกฎมณเฑียรบาลเรียกข้อมศาลาสารบาญชี เป็นข้อม
มุมพระราชวังด้านตะวันออกข้างใต้

๔๓. เป็นประตูติดกับแนวกำแพงด้านใต้ตรงมุมวัดพระศรีสรรเพชญ์
เห็นจะเป็นประตูนี้เองที่ในจดหมายเหตุเรื่องสมเด็จพระบรมศพ เรียกว่า
ประตูนครไชย สำหรับเป็นประตูคนวนข้างในออกไปถวายพระเพลิง
พระศพที่พระเมรุกลางเมือง

๔๔. เป็นข้อมพระราชวังด้านใต้ อยู่เกือบตรงกลางวัดพระศรี
สรรเพชญ์ หน้าข้อมออกระหว่างหลังวิหารเกลบกกับหน้าวิหารพระ
มงคลพิตร ในกฎมณเฑียรบาลเรียกว่า ข้อมศาลาพระมงคลพิตร
แต่ในหนังสือ^๕นี้ว่าอยู่ตรงกลางวัดสี่เชิง นอกจากด้านหลังของข้อม
อยู่เกือบกึ่งกลางวัดพระศรีสรรเพชญ์แล้ว ข้างด้านหน้าข้อมไม่เห็น
ตรงกับวัดอะไร แต่ก็มีตำนานการสร้างวัดในพงศาวดารฉบับหลวง
ประเสริฐว่า เมื่อเดือนหก^๖ปีจอ พ.ศ. ๒๐๘๓ ในแผ่นดินสมเด็จพระ
ไชยราชาธิราช แรกให้ปูนดินวัดสี่เชิงแลสถาปนาพระพุทธรูปพระ

เจดีย์ เป็นอันว่า วัดซึ่งเชียงหรือวัดซึ่งมีจริง จะหมายความว่าวิหาร
 แปลเป็นวัดซึ่งหรืออย่างไรไม่ทราบ แต่ที่วิหารแปลก็มีแต่วิหาร
 หามิพระเจดีย์ไม่

๔๕. ตั้งแต่ขอมกลางที่เรียกว่า ขอมศาลาพระมงคลพิตรไปจน
 ถึงขอมมุกวัดพระศรีสรรเพชญ์ ไม่พบช่องประตูเลย

๔๖. ขอมมุกวัดพระศรีสรรเพชญ์ด้านตะวันตกข้างใต้ ก่อขุดออก
 ไปเป็นรูป ๔ เหลี่ยม ฟังฟังเสียเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ เรียงตามลำดับ
 ในกฎหมายเทียบบาลตกเป็นขอมมุกวัดรามาวาส แต่ไม่ต้องสงสัยจะ
 เป็นขอมมุกวัดรามาวาส คือ วัดพระรามไม่ได้ ท้ายวัดพระรามอยู่ทาง
 มุมพระราชวังด้านตะวันออก ซึ่งถูกกับทิศขอมศาลาสารบาญชีอยู่แล้ว
 ขอมมุกกล่าวนี้อยู่ด้านตะวันตก คงเป็นด้วยผู้คัดลอกกฎหมายเทียบบาล
 ต่อ ๆ มาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์เขียนชื่อวัดผิด

ด้านประจิม ปทุช่องกุด^(๔๗) ทำยวัดศรีสารเพช ๑ มาถึงบ้อม
 บน^(๔๘) มุมสระแก้ว ๑ ปทุ^(๔๙) บวรเจษฎานารี ภรรยาขุนนาง
 เข้าถือนำวัดสารเพช ๑ มาถึงบ้อมบน^(๕๐) สวนอะห่ง^(๕๑) มุมท้าย
 สระ ๑ มาถึงปทุไข่น้ำออกจากท้องสระในวัง ชื่อปทุ^(๕๒) ชลชาติ
 ทวารวาศร ๑ ปทุ^(๕๓) มหาโกกราชขุนนางเข้าเฝ้าเสด็จออกพระ
 ทิ้งทรงบนท้ายสระ ๑ ปทุ^(๕๔) อุดมคงการะหัดน้ำเข้าท้องสระ ๑
 ปทุจันทวารมรณพิมย์อยู่ข้างสี่สำราญ^(๕๕) สำหรับยกศกข้างใน
 ออก บ้อมบน^(๕๖) ปากท่ออยู่มุมกำแพงพระราชวัง สุดด้านประจิม
 ด้านอุดร แต่บ้อมมาถึงปทุบวรนารีมหาภพชนย์ คือปทุดิน ๑
 แล้วมาถึงปทุ^(๕๗) มหาไตรภพชลทวารอุทก คือปทุฉนวนประจิม
 ถ้ำ ๑ แล้วจึงมาถึงปทุ^(๕๘) เสาธงไชยเป็นปทุหูช้าง ๑ ปทุถ้ำเจ้าปราบ
 สำหรับการพิธีส่งออกปทุนี้ ๑ ปทุช้างเผือกสำหรับเจ้าพญาเนียมนาง
 พญาลงน้ำ ๑ ปทุถ้ำคอยเรือมาจอดรับส่งคนราชการ สุดด้านอุดร
 บ้อมบนแลปทุรอบในพระราชสถาน มีบ้อมบนแปดปทุยอดสิบ
 ปทุหูช้างสี่

(๔๗.) เป็นประตูคอกไม่ใช่ช่องกุด

(๔๘.) บ้อมนี้เป็นบ้อมข้างในวัง อยู่ข้างฉนวนเข้าวัดพระศรี
 สรรเพชญ์ ยังนึกไม่ออกว่ามีไว้สำหรับทำอะไร เพราะหน้าบ้อม
 หันไปทางข้างในวัง

(๔๙.) มีประตูชุมเป็นหลังคาคฤหซ้อนอยู่ท่ากำแพงพระราชวัง
 ด้านใต้ ต่อจากหลังวัดพระศรีสรรเพชญ์ไปประตู ๓ ว่าตามแผนที่
 ในหนังสือ ก็จะต้องเป็นประตูวรเจษฎานารี แต่ไม่เห็นสมว่าเป็นประตู
 สำหรับภรรยาขุนนางเข้าถือน้ำในวัดพระศรีสรรเพชญ์ เพราะไม่ใช่
 ทางเข้าวัด ถ้าภรรยาขุนนางจะไม่เข้าทางเดียวกับผู้ชายก็น่าจะเข้า
 ประตูหลังวัด หมายเลข ๔๗ จะสมกว่า

(๕๐.) เป็นข้อมมุมนพระราชวังด้านตะวันตกข้างใต้ ซื่อตรงกับ
 ในกฎมณเฑียรบาล

(๕๑.) เป็นประตูไขน้ำเข้าสระพระที่นั่งบวรยงกัรรัตนาสน์

(๕๒.) ประตูนี้สำหรับข้าราชการเข้าไปเฝ้าที่พระที่นั่งทรงปืน เกิด
 ขึ้นในแผ่นดินพระเพทราชา

(๕๓.) ประตูนี้เป็นประตูไขน้ำเข้าสระบวรยงกัรรัตนาสน์

(๕๔.) ซุ้มสำหรับพวกชาววัง น่าจะอยู่ริมแม่น้ำนอกกำแพง
 ด้านเหนือ แต่เหตุใดจึงเอาเข้าไว้ในคลองท่อ น้ำที่ไขเข้าไปในสระ
 บวรยงกัรรัตนาสน์คงจะปฏิกุลพอใช้

(๕๕.) ในกฎมณเฑียรบาล เรียกว่าข้อมท้ายสนม เป็นข้อม
 มุมกำแพงพระราชวังด้านตะวันตกข้างเหนือ

(๕๖.) ประตูนั้ตรงไปจากฉนวนหลังพระที่นั่งสรรเพชญ์ ลงฉนวน
น้ำประจําท่าวาสุกรี ที่ตรงช่องประตูออกจากกำแพงชุกพยอิฐก่อ
ตะแคงลาดจากที่สูงไปหาต่ำ ยังเห็นปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

(๕๗.) สันนิษฐานว่า ไม่ใช่ประตูห้างคงเป็นประตูขอมมณฑป
เพราะเป็นประตูกำแพงใหญ่ ในรูปที่ช่างฝรั่งเศสเขียนพิมพ์ไว้ในสมุด
ต่าง ๆ แถวบ้านแม่น้ำเป็นประตูขอมทั้งหมด

มีศาลาลูกขุนใน^(๕๘) ๑ มีพระตำหนัก^(๕๙) ตึกสำหรับแปล
พระราชสาร ๑ มีโรงพลพนักไต้บันใหญ่่น้อย ซ้ายโรง ๑ ขวาโรง ๑ มี
โรงไต้พระพิไชยราชรถอยู่ริมกำแพงคั่นท้องสนามหน้าจักรวัดโรง ๑
มีโรงบันใหญ่เป็นตำแหน่งของพระมหาเทพพระมหามลตรี พระราช
รินพระอินทเดชะ แลโรงไต้โรงน้อยอยู่นอกเชิงกำแพง ชั้นสองนั้น
มีประตูซุ้มซื่อประตูสุนทรทวาร ๑ ประตูสำราญไพชน ๑ ในกำแพงชั้น
นี้ตั้งโรงอัฐกษ มีซุ้มยอดทั้งแปดโรง มีตึกถ้ำสังคตสามห้องสองตึก
กำแพงชั้นสามมีเชิงเทินใหญ่โตเตี้ยมีซุ้มประตูตรงหน้าพระมหาปราสาทพระ
วิหารสมเด็จพระออกมานั้น มีประตู^(๖๐) ซื่อพิศานสีลามีซุ้ม ๑ ประตูตรง
พระมหาสรรเพชรออกมานั้น ซื่อประตู^(๖๑) พิไชยสุนทร ๑ แลท้อง
สนามในตรงหน้าพระมหาปราสาทสององค์นั้น มีโรงพระคชา
ธาร^(๖๒) ไต้โรง มีซุ้มยอดไต้พระคชาธารโรงละตัว มีโรงม้าพระที่นั่ง
โรงหนึ่งสี่ห้อง ๆ ละสองตัว อยู่ตรงหน้าพระคลังมหาสมบัติ

(๕๘.) อยู่ในกำแพงพระราชวังชั้นนอกคั่นตัวนอกข้างเหนือเคย
ชุกพบกินหยิกเลียประจำผูกสำนวนบางอันก็มีตรา ถูกไฟเผาจนสุก
เกือบจะเก็บไว้ในอยุธยาพิพิธภัณฑ

(๕๙.) ชุกพบรากอยู่ภายในกำแพงพระราชวังชั้นนอกคั่นตัวนอก
แนวเกี่ยวกับศาลาลูกขุน แต่อยู่ไปข้างทิศใต้ ภายในกำแพงคั่นสนาม
หน้าจักรวรรดิ

(๖๐.) ชุคพยช้องประตูแลยอกที่หักลงมา เป็นประตูยอกปรางค์
มีพรหมพิกตร์ซ้อน ๔ คำน

(๖๑.) ชุคพยช้องประตู แต่ไม่พบเครื่องยอก สันนิษฐานว่าเป็น
ประตูยอกปรางค์ มีพรหมพิกตร์อย่างเดียวกับเลขที่ ๖๐

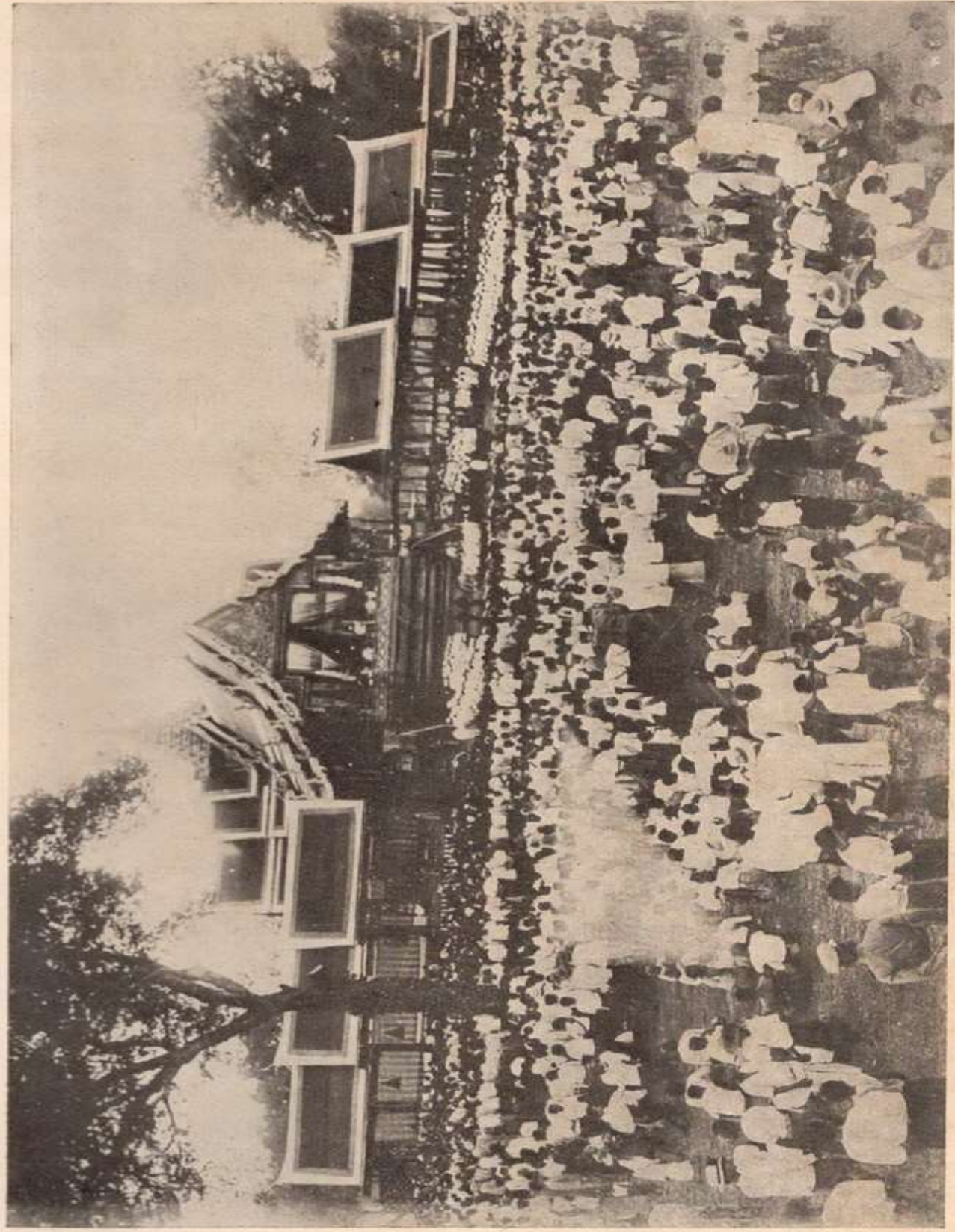
(๖๒.) ชุคพยรกกตรงกัน

พระมหาปราสาทสุริยामรินทรนั้น^(๖๓) อยู่ในกำแพงทิศอุดรริม
น้ำ มีมุขโถงเป็นพระที่นั่งเย็นองค์ ๑ ริมศาลาพระปราสาทฝ่ายอุดร
มีพระตำหนักใหญ่^(๖๔) ฝาหลังเจียดทาแดงห้าห้อง ๑ มีพระตำหนัก
ห้าห้อง^(๖๕) เรียงกันมา เป็นตำหนักสำหรับประทมเพลิง อยู่ริม
ประตูต้นซ่มโอ ๑ แลฝ่ายทักษิณพระที่นั่งสุริยामรินทร มีพระตำหนัก
ใต้พระรูปสมเด็จพระนเรศวร^(๖๖) กับเครื่องพระแสงต้น ๑ แล
พระมหาปราสาทวิหารสมเด็จพระ^(๖๗) นั้น เป็นที่บุศยาภิเศกแต่ก่อน
มามีมุขโถง มีพระมรรฑบแว่นฟ้าเป็นพระที่นั่งตั้งในมุขโถง หน้าพระ
มหาปราสาทวิหารสมเด็จพระ มีทิมดาบซ้ายขวา มีกำแพงแก้วสูงสอง^(๖๘)
ซอก ล้อมรอบพระมหาปราสาท ๑ พระมหาปราสาทสรรพ^(๖๙)
มีมุขโถง มีพระมรรฑบทองตั้งในมุขโถง เป็นพระที่นั่งเสด็จ
ออกปราโสรยแขกเมือง ในกลางพระมหาปราสาทนั้น มีแท่น
บันยงสามชั้นหย่างพระเบญจา สำหรับปูหนังราชสีห์เสด็จขึ้นทรง
นั่งราชาภิเศก มีทิมดาบคดซ้ายขวา หน้าพระมหาปราสาทนั้น
มีกำแพงแก้วสูงสองซอกล้อมรอบพระมหาปราสาท ๑ มีประตูออกมา
ถนนระหว่างพระวิหารสมเด็จพระเพ็ชฎปราสาทนั้น สำหรับแห่
พระเจ้าลูกเธอ ออกมาโสกันต์ลงทรง ช้อปดุมพิมานมงคลศาลา
ลวด ๑ ในท้องสนามหน้าพระมหาปราสาทสององค์นั้น มีโรงคชาธาร
สี่โรง มีโรงม้าต้นโรง ๑ สี่ห้องใต้ห้องละตัว มีคลังสำหรับใส่เครื่อง

ม้าต้น ยืนให้แขกเมืองดูพระคลัง ๑ มีพระคลังมหาสมบัติ มีโรง
 ข้างทำรูปอยู่ในกำแพงล้อมพระคลังมหาสมบัติ มีกำแพง^(๖๙) คั่น
 ท้องสนามหน้าพระลานทิศอุดร มีประตูชุมสำหรับแห่พระเจ้าลูกเธอ
 ลงทรงจึงเปิด ชื่อประตู^(๗๐) ไชยมงคลไตรภพชนย์ ๑ มีประตูช่องกุศ
 ออกไปประตูเสาชิงไชย ๑ มีกำแพง^(๗๑) คั่นหน้าปราสาทที่นั่งสุริยา
 มรินทร์ มีประตูชื่อไพชนย์ทวาร ๑ มีทิมดาบชาววังข้างขวา ตำรวจ
 ในข้างขวา นอกประตูมีโรงพระโอสถ ๑ มีโรงพระราชยานหมู่พนักงาน
 กันเจียกอยู่ ๑ มีโรงพรหมเสื่อสนมรักษา ๑ มีโรงข้างสนะสองโรง
 มีโรงชุมยอด^(๗๒) ไล่ข้างนางพญาเฝือก ๑ แลกำแพงคั่นสวนไพชยนต์
 เบญจรัตน์^(๗๓) ไปลงคลังมหาสมบัติ ถึงมุมกำแพงคลังวิเศษ
 มีประตูเข้าไปสวนไพชยนต์เบญจรัตน์ชื่อประตูสวรรค์พิรมย์ หอพระ
 มณฑัยรธรรม^(๗๔) อยู่กลางสระ มีโรงข้างทำเงิน บาท สลึง เพอง
 อยู่ปากสระ มีคลังสุภรัตน์ไล่สบงจิวรผ้าไตร ๑ คลังพิมานอากาศ
 ไล่กระจากเทศมีกรอบทองน้อยใหญ่ แลพรหมเทคน้อยใหญ่ ๑ มีหอ
 พระเชตุอุดร^(๗๕) (หอพระเชษฐาธิราช) สำหรับเจ้าพญาพระหลวง
 แล้วท้าวนางข้างในผู้มีบรรดาศักดิ์ ถือการพระขันหมากเข้าไปถวาย
 บังคมก่อน แล้วจึงเข้าไปถือน้ำพระพัฒน์สัจจาณวัดพระศรีสรรเพช
 มีกำแพงคั่นริมหอพระเชตุอุดร (หอพระเชษฐาธิราช) ล้อมสวน
 ไพชยนต์เบญจรัตน์ มีประตูออกสนนหว่างกำแพงล้อมพระตำหนักตึก

วัดช่อปทุสวรค์ไพชยนต์น์ ๑ ถนนนี้มีปตูออกไปท้องสนามน้ำจักรวัด
 ริมโรงบันปขาวกววัดช่อปตุภิรมย์เกษณา ๑ ถนนนี้มีปตูช่อสุนทร
 ภูสิต เข้าไปคลังวิเศษ ปตูจะออกจากกำแพงพระคลังวิเศษ ออก
 ถนนมาวัดศรีสรรเพชช่อปตูอดมพัตรา ๑ ถนนนี้มีถนนเลี้ยวเข้า
 พระตำหนักหน้าจักรวัด มีปตูเข้าไปพระตำหนักช่อปตุภิรมย์ธรา ๑
 แล้วมาถึงปตูหุขังริมกำแพงวัดพระศรีสรรเพช เข้าไปคลังแสง
 ใต้เครื่องช่างครบ ๑ ท้ายจรนำพระวิหารสมเด็จพระสรรเพชปราสาท
 มีพระฉนวน^(๗๖) มีฝาผนังกว้างสิบศอก มีโคหาตลอดหน้าหลัง
 ฉนวน มีปตูฉนวนเสด็จออกปตูภพชน ลงเรือพระที่นั่งหน้าพระ
 ขนานประจำถ้ำ ช่อปตูโคหาภพชน มีสิ่งสองตัวอยู่ที่เชิงอัศจรรย์
 ปตูนี้ยายแวนรักษา ปตูท้ายฉนวนเสด็จออกไปวัดพระศรีสรรเพช
 ช่อปทุสวรค์ โคหา ยายยมรักษา ๑ ปตูข้างพระฉนวนออกมาถนน
 ต้นดอกเหล็ก ถนนนี้ผู้หญิงชาวบ้านถ้าทรายถ้าแขกเข้ามานั่งร้าน
 ขายผ้า ถนนนี้ตรงมาปตูสุเมร ๆ ตรงมาปตูตพานแพะ ๆ ตรงมา
 เข้าปตูฉนวนลงท้องสระ ๆ ตรงหน้าพระที่นั่งบันยรัตนนาต ๆ ตรง
 มาออกปตูจักรพัคผัน ยายมิ่งเปนนายปตู นางจำกักับรักษาในปตู
 ผู้ขายรักษาหน้าปตูข้างนอก ในท้ายสระนั้นมีโรงโอสถ^(๗๗) อยู่
 หน้าปตูสวนอะหงุ่น ๑ มีพระตำหนักสองห้องสำหรับมีราชกิจ ให้
 พระราชาคณะอาจารย์เข้าไปอยู่จำวัด ๑ มีทิมสงฆ์ห้าห้อง ๑ มีทิม

ตามมหาตเล็กอยู่บนอนเวน มีพระแท่นสำหรับพระราชวังหน้าเสด็จ
 เข้าเฝ้าหยุดพัก ๑ มีโรงแรงกาประโคมยาม ๑ ที่โรงแรงม้านั้น
 มีโรงแรงแสงเครื่องต้น ๑ มีโรงแรงทำมุกอยู่หน้าพระที่นั่งทรงบน ๑
 มีโรงแรงอักษร^(๗๙) อยู่ริมกำแพงสวนกระต่าย ๑ มีหอหลวงใต้พระ
 ตำหนักแต่ก่อนสืบมาอยู่ในสระมุขกำแพงสวนกระต่าย ๑ มีพระ
 ตำหนักห้าห้องในสวนกระต่าย ๑ มีประตูเข้าไปพระตำหนักตึกใหญ่
 ผนังนอกทาสแดง ชื่อพระตำหนักโคหาสวรรค์ พระตำหนักหลังนี้
 เป็นของพระพันวษา ซึ่งเป็นพระอัครมเหษริสมเด็จพระนารายณ์
 แต่ก่อน ครั้นมาเป็นพระคลังข้างใน ท้าวทรงกันดานได้รักษา มี
 กำแพงล้อม มีประตูสวรรค์ภิรมย์ออกไปท้องสนามจันทร์ หัวเดียว
 ท้องสนามจันทร์ มาถนนริมกำแพงล้อมตึกห้าห้อง สำหรับนาง
 วิเศษต้นแต่งเครื่องพระสุพรรณภาพหุงพระกระยาเสวยเครื่องต้น แล
 ถนนนี้ผู้หญิงชาวบ้านในไก่เข้ามาตั้งร้านขายเครื่องสำเภาจัน ถนนนี้
 เลี้ยวไปหัวสี่เหลี่ยมหน้าพระฉนวนใหญ่มีกำแพงคั่น มีประตูคดมนารีย
 ออกไปตลาดขายของสดเข้าเย็นตรงในประตูดินเข้ามา อนึ่งมีสระ
 ล้อมรอบพระที่นั่งมหาปราสาทบันยรัตนาต^(๗๙) มีพระตำหนักอยู่ใน
 สระ สำหรับมีเทษนาพระมหาชาติ แล้วมีพระที่นั่งปรายเข้าตอก^(๘๐)
 พระราชทานปลาหน้าคนแลกระโท่ ตะเพียนในท้องสระ ริมพระ
 ฉนวน^(๘๑) เสด็จออกขุนนางณพระที่นั่งทรงบน^(๘๒) แล

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับรัตนสิงหาสนมยุเด็จพระที่นั่งสรรเพชญปราสาท

ในการพระราชพิธีรัชมงคล พ.ศ. ๒๔๕๐

(๖๓.) เป็นปราชญ์จตุรหมวกอภัยแลงสลัทธิอยู่ใกล้กำแพง
 ด้านเหนือหน้า เป็นพระที่นั่งพนสูงกว่าองค์อื่น ๆ เกือบยังมีผนังตรง
 รักแร้ด้านเหนือเป็นที่สูงอยู่ตอนหนึ่ง บนนั้นมีรูออก เมื่อปลูกสร้างสถาน
 ที่ต่าง ๆ ในพระราชวังครั้งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรง
 บำเพ็ญพระราชกุศลในวาระรัชมงคลเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๐ ผู้ตรวจสอบหนึ่งคือ
 เรืองไศโยคเป็นแม่กองปลูกปราสาทเครื่องไม้ลงบนฐานพระที่นั่งสรรเพชญ์
 ปราสาท ทำตามรูปทรวดทรงเดิม ก็ทำข้อมกำแพงชั้นประตูพระนคร
 แลข้อมกำแพงชั้นประตูพระราชวังเท่าขนาดแลตามรูปลวดลายที่สอบ
 สอนได้ เมื่อทำกำแพงแล้วได้ขึ้นไปอยู่ในที่สูงเสมอหลังรูออก ก็แล
 ข้ามกำแพงไปเห็นเรือในแม่น้ำได้ เห็นจะเป็นमुखเองที่เรียกว่าพระที่นั่ง
 เย็น สมกับจดหมายเหตุเรื่องคณะพระสงฆ์สยามครั้งพระวิสุทธิธาราย
 ไปลังกา มีความว่า สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศรู้เสด็จออกทอด
 พระเนตรกระบวรแก่พระสงฆ์บนพระที่นั่งสุริยamarin

(๖๔-๖๕.) คำหนัก ๒ หลังนี้อยู่ในข้างเหนือพระที่นั่งสุริยamarin
 ไม่ได้ แต่ตัวพระที่นั่งสุริยamarinเองก็อยู่จนจะติดกำแพงด้านเหนือ
 อยู่แล้ว แลที่ข้างใต้พระที่นั่งก็เป็นพระตำหนักประดิษฐานพระรูปพระ
 นเรศวร ที่ ๆ จะปลูกตำหนัก ๒ หลังนี้ได้ก็มีแต่ที่ข้างฉนวนด้านตะวันตก
 ตรงแนวพระที่นั่งออกไป คือที่ตรงข้างกำแพงแก้วโดยลัดวัดใหม่ไชย
 วิถีตึกเขื่อน คำหนัก ๒ หลังนี้สันนิษฐานว่า เป็นของใหม่เพิ่งทำขึ้นใน
 แผ่นดินสมเด็จพระเอกทัศ

(๖๖.) พงศาวดารว่าอยู่โรงพระแสงใน เห็นจะเป็นอันลงรอย
กันได้ แลที่ต่อจากพระที่นั่งสุริยามรินทร์ไปทางใต้ก็มีรากอิฐอยู่
หลายแห่ง

(๖๗.) ปราสาทองค์นี้มุขหน้าหลังยาว มุขข้างสั้น ที่มุขหน้า
มีมุขเด็จตั้งพระที่นั่งบุษบก เป็นปราสาทองค์ริมข้างใต้

(๖๘.) ปราสาทองค์นี้มุขหน้ามุขหลังยาวมุขข้างสั้น มีมุข
เด็จ ที่มุขหน้าตั้งพระที่นั่งบุษบกเหมือนพระวิหารสมเด็จ เป็นปราสาท
องค์กลาง

(๖๙.) ชุกพยรากลำแพง

(๗๐.) ชุกพยเป็นประตูชุมยอดปรางค์

(๗๑.) ชุกพยรากล

(๗๒.) โรงข้างเผือกหลังคาเป็นยอด อยู่ริมกำแพงแก้วพระที่นั่ง
สรรเพชญ์ที่นั่งได้ โรงหนึ่ง อยู่ที่ริมกำแพงแก้วพระวิหารสมเด็จข้าง
เหนือโรงหนึ่ง

(๗๓.) สนวนไพชยนต์เบญจรัตน์ อยู่ระหว่างหลังพระที่นั่ง
จักรวรรดิออกมาทางตะวันตก ถึงกำแพงชั้นในต่อจากบริเวณพระ
วิหารสมเด็จด้านใต้

(๗๔.) มีสระอยู่นอกกำแพงชั้นใน ชาวบ้านเฒ่าเรียกกันว่า
สระหนองหวาย

(๗๕.) หอพระเชษฐาธิราชหรือพระเทพบิดรนี้ ท่านผู้ศึกษาโบราณคดีแต่เดิมมารวมทั้งข้าพเจ้าผู้ตรวจสอบหนังสือเรื่องนี้ด้วย เข้าใจว่าอยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ แต่ตรวจสอบสถานที่ซึ่งยังมีอยู่ก็ล้วนแต่เป็นโบสถ์วิหารสำหรับตั้งพระพุทธรูปทั้งหมด เมื่อมาตรวจสอบหนังสือเรื่องนี้พบว่าหอพระเชษฐาธิราชอยู่ในพระราชวัง ก็มีหลักฐานประกอบคือ ตำราแบบธรรมเนียมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยากล่าวไว้ว่า นำที่ตำรวนอกขวาเป็นพนักงานหอพระมณเฑียรธรรม แลหอหนังสือ หอสวด หอพระเทพบิดร หอพระเทพอภัยกัน ทั้งนี้ หอพระมณเฑียรธรรมก็อยู่ในพระราชวัง ไม่ได้อยู่ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ เพราะฉะนั้นหอพระเทพบิดรก็คงอยู่ในพระราชวังที่ใกล้ ๆ กัน พระรูปพระเชษฐาธิราชหรือพระเทพบิดรนั้น เป็นพระรูปสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ซึ่งทรงสร้างกรุงเทพมหานครศรีอยุธยา แต่จะสร้างในรัชกาลใด ไม่มีในพงศาวดารหรือจดหมายเหตุสันนิษฐานว่า คงเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งในพระราชวงศ์อู่ทอง หรือจะเป็นพระราเมศวรผู้เป็นพระราชโอรสทรงสร้างขึ้นไว้ เป็นที่เคารพในฐานะที่พระองค์เป็นปฐมบรมราชวงศ์ แลเป็นผู้ทรงสร้างกรุงเทพมหานครศรีอยุธยามหานคร ประดิษฐานไว้ในพระราชวังเป็นที่ระฤกถึงพระเดชพระคุณ แลทั้งเพื่อไว้เป็นเทพารักษ์สำหรับพระนครด้วย เหมือนกับสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเป็นมหาวิระกษัตริย์ก่อกู้เอาเมืองไทยออกจากอำนาจพม่ากลับเป็นอิสระ แลมีอานุภาพยิ่งกว่าแต่ก่อน

เมื่อล่วงรัชกาลแล้วก็มีพระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างพระรูปประดิษฐานไว้ยัง
 โรงแสงในไว้เป็นที่เคารพอย่างเดียวกัน เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็น
 ราชธานีจึงมีพระราชกำหนดไว้ว่า เมื่อถึงวันพืชมงคลให้ข้าราชการ
 ผู้ใหญ่ผู้น้อยมีคอกไม้รูปเทียน ไปสักการกราบถวายบังคมพระเชษฐ
 บิทรก่อน แล้วจึงไปรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในวิหารหลวง
 วัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วจึงพร้อมกันเข้าไปกราบถวายบังคมพระเจ้า
 แผ่นดินในท้องพระโรง แต่พระราชวงศ์รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์
 สัตยาในท้องพระโรงหน้าที่นั่ง เป็นประเพณีสืบมาจนกรุงเสีย ครั้นเมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ขึ้น
 เป็นราชธานีณบางกอกแล้ว ทรงสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม โปรด
 ให้เชิญพระรูปพระเชษฐบิทรลงมาประดิษฐานไว้ในพระวิหารในวัดพระศรี
 รัตนศาสดาราม ให้ชื่อว่า หอพระเทพบิทร แลข้าราชการผู้ใหญ่ใน
 รัชกาลที่ ๑ นั้นเป็นข้าราชการเก่ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา เคยรู้
 ประเพณีการถือน้ำเค็มอยู่ เมื่อพระเทพบิทรลงมาประดิษฐานอยู่ในวัด
 พระศรีรัตนศาสดาราม ถึงวันถือน้ำจึงพากันเอาคอกไม้รูปเทียนไป
 สักการถวายบังคมพระรูปพระเชษฐบิทรก่อน แล้วจึงไปรับพระราชทาน
 น้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระอุโบสถ ฉะเพาะพระพักตร์พระแก้วมรกต
 พระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ไม่ทรงโปรด ว่าการที่ข้าราชการไปสักการ
 รูปเทพารักษ์ก่อนพระรัตนตรัยนั้น เป็นการขาดทางพระศรัทธาธรรม
 จึงออกพระราชกำหนด เมื่อขมมะเสง พ.ศ. ๒๓๒๘ ว่าถ้าถึงวันพืชมงคล

ตรุษสารท ให้ข้าราชการมีเครื่องสักการไปบูชาตามมัสการพระแก้วมรกต
 แลรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระอุโบสถ แล้วจึงออกมา
 อภิเสกกุศลให้แก่เทพารักษ์ ดังนี้ ความปรากฏว่า พระเชษฐาธิราชเป็น
 พระอุปสมถ์เจ้าพระรามธิบดีพระองค์ที่ ๑ (อู่ทอง) ตั้งแต่ครั้งกรุงศรี
 อโยธยาจนถึง พ.ศ. ๒๓๒๗ ซึ่งเป็นปีที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ ต่อ
 มาถึง พ.ศ. ๒๓๒๘ เมื่อออกพระราชกำหนดคนแล้ว จึงได้แปลงพระ
 พุทธรูปหุ้มเงิน ที่พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาแลฉบับกรมสมเด็จ
 พระปรมาภิไธยลงไว้ความต้อนกันว่า เมื่อสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 ไปรคให้เชิญรูปพระเทพบิดรมาแปลงเป็นพระพุทธรูปหุ้มเงินยี่สิบสอง
 ประดิษฐานไว้ในพระวิหาร ให้นามว่าพระเทพบิดร นั้น พงศาวดารลง
 ว่าด้วยการแปลงพระเชษฐาธิราชเป็นพระพุทธรูปลงวนำไปถึง ๒ ปี

(๗๖.) ขุดพบถนนในฉนวน แต่ผนังรอบไปหมดไม่มีเหลือ

(๗๗.) ระหว่างนี้ไปถึง ๗๘. พรรณนาถึงสถานที่ซึ่งเปลี่ยนแปลง
 เกิดขึ้นในแผ่นดินพระเพทราชา

(๗๘.) เป็นปราสาทจักรมุขแลเป็นที่ประทับอยู่ข้างในคันทวันตก
 มีสระล้อมรอบ คันทวันตกของพระที่นั่งก่อเขาลงในอ่างแก้ว มีท่อน้ำ
 น้ำพุไหลลงในอ่างเลี้ยงปลาเงินปลาทอง สร้างขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระเพทราชา ขุดพบรากอ่างแก้วแลศิลาที่ก่อเขาหลุกที่ขุดมกของอยู่
 ใกล้เลือกก้อนที่มาก่อเขาไว้ในอ่างบนศาลาหลังพลับพลาจักรมุข จึง
 จันทน์เป็นของพิพิธภัณฑ

(๘๐.) พระที่นั่งองค์นี้ก่อเป็นฐานอิฐลดชั้นอยู่ข้างข้างแก้ว คำน
หนึ่งอยู่ริมสระ

(๘๑.) มีสะพานข้ามสระไปจากปากเกาะพระที่นั่งบรรยงก์ ถึง
ปากข้างตะวันตกหลังพระที่นั่งทรงยืน ยังเห็นโคนเสาดพานอยู่

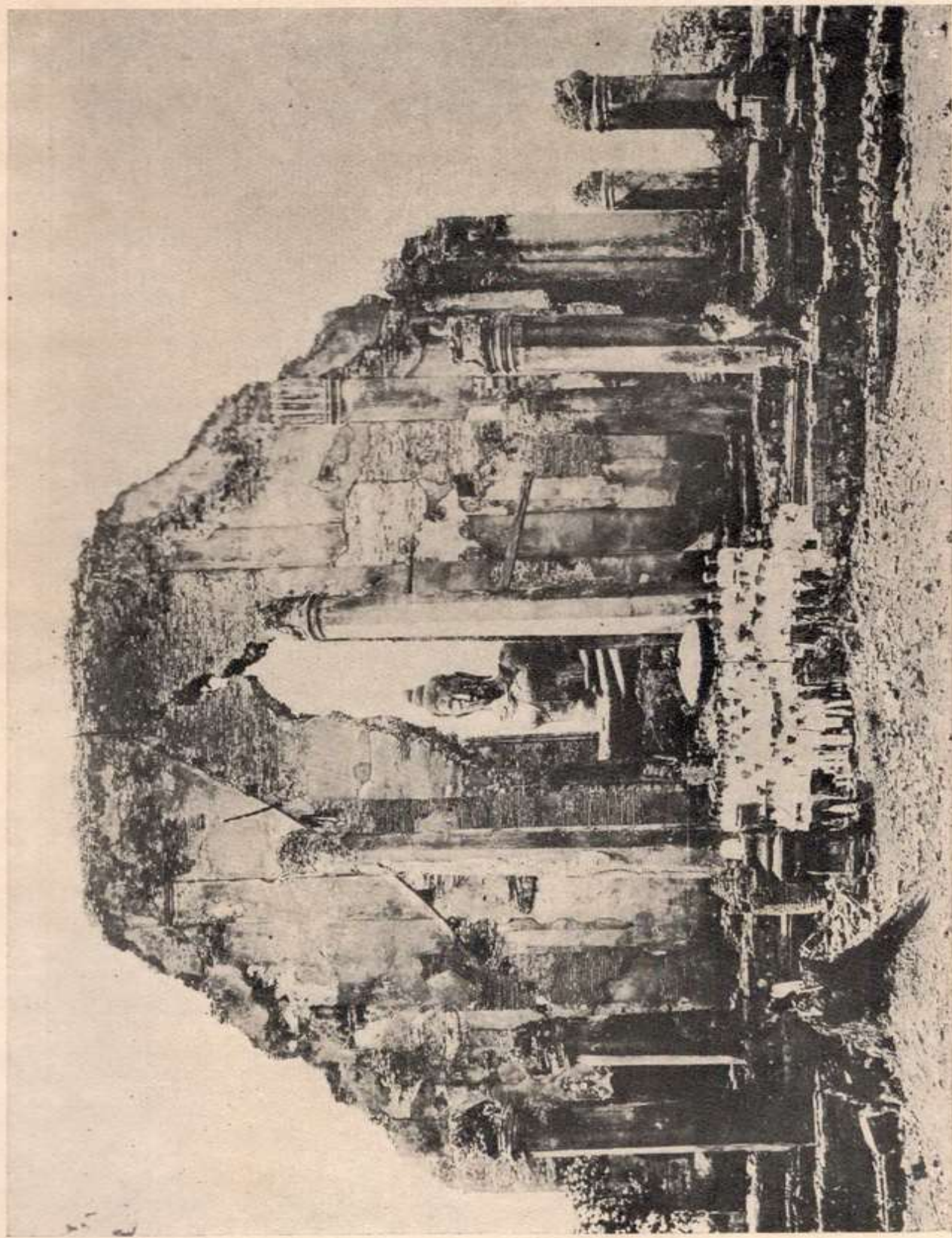
(๘๒.) ขุดพบรากเป็นรูปยาวรี อยู่ริมขอบสระด้านตะวันตก
พงศาวดารว่า เมื่อทรงสร้างพระที่นั่งหมื่นแล้ว เปลี่ยนกลับเอาท้ายสนม
เป็นข้างหน้า จึงมามีศาลาลูกขุนแลโรงหมอทั้งสถานที่สำหรับเจ้าพนักงาน
การประจำการอื่น ๆ ขึ้นอีกแห่งหนึ่งด้วย

ในหนังสืออื่นพรรณนาแผนที่ในพระราชวังลือเลียดดีกว่าฉบับอื่น ๆ
แต่น่าประหลาดที่ไม่ได้กล่าวถึงชื่อประตูที่มีมาในพงศาวดารแลกฎมณ
ฑ์บริบาล คือ ประตูไพชยนต์ ประตูมณฑลสุนทร ประตูแสงสงคราม
ประตูเสภาเคาะระหัด ประตูพระพิมลธรรม ประตูศรีสุรพทวาร ประตูพล
ทวาร แลประตูนครไชย จะเป็นด้วยเหตุไรไม่ทราบ

พระราชวังกรุงศรีอยุธยา เมื่อรื้อเอาอิฐปราสาทราชฐาน ป้อม
กำแพงลงมาใช้ ในการสร้างกรุงเทพพระมหานครแล้วก็ทิ้งเป็นที่ร้าง ไม่
ปรากฏว่ามีการปกครองรักษาอย่างไร ในพระราชวังก็มีแต่กองอิฐ
หักกากปูนถมอยู่เป็นโคกเป็นเนิน มีต้นไม้ขึ้นปกคลุมรกเร็วว ต่อมา
จึงมีราษฎรไปตัดฟันถากถางต้นไม้ แล้วปลูกต้นไม้มีผลเช่น น้อยหน่า
ส้ม มะขาม มะตูม ถือเป็นเจ้าของกันเป็นแปลง ๆ ไป พระบาท

สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นไป ประพาสแต่ยังทรงพระผนวช
เมื่อเสวยราชสมบัติแล้วก็ได้เสด็จขึ้นไปทรงสังเวชยอติคมหาราช แล
โปรดให้สร้างปราสาทจักรมุนชนาคย่อม ก่อขึ้นบนโคกพระที่นั่งสรรเพชญ์
ปราสาทองค์ ๓ มีพระราชดำริที่จะโปรดให้จารึกพระปรมาภิไธยพระเจ้า
แผ่นดินกรุงศรีอยุธยา ประดิษฐานไว้ภายในปราสาท เพื่อเป็นที่สักการ
ระลึกถึงพระเดชพระคุณ แต่การค้างอยู่หาลำเร็จตามพระราชดำริห์ไม่
ถึงรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แรกเสด็จ
เถลิงถวัลยราชสมบัติก็ได้เสด็จขึ้นไปสังเวชยอติคมหาราช แลต่อ ๆ
มาก็เสด็จประพาสอีกหลายคราว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ จะให้ชุกตวรจค้นแผนผังฐานปราสาท
ราชสถานทั่วทั้งพระราชวังขึ้นรักษาไว้ ให้เห็นเป็นพยานประกอบ
พงศาวดารว่า ประเทศไทยได้ตั้งเป็นขัณฑ์แผ่นดินมั่นคง มีความเจริญ
รุ่งเรืองมาแล้วช้านาน แต่ยังมีหาได้มีการชุกตวรจค้นตรวจสอบถวายไม่
มาจนถึงบรรดา พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้พระยา
โบราณราชธานินทร์ (พร เกษะคุปต์) สมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา
แต่ครั้งยังเป็นหลวงอนุรักษ์ภูเบศร์ข้าหลวงมหาดไทย เลื่อนขึ้นเป็น
ข้าหลวงรักษาราชการกรุงเก่า แลขี้นต่อมาก็ทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ
ให้เป็นท้าวผู้รักษากรุง พระยาโบราณราชธานินทร์ได้ทราบดีกระแสด
พระราชประสงค์ ในเวลาวันหยุดราชการก็ออกเที่ยวตรวจค้นสถานที่

ซึ่งมีชื่อมาในพงศาวดารแลในกฎหมายก็ทั้งเจ็ดหมายเหตุ แลโคลง
ฉันท กาพย์ กลอน บันคาทักวี่ชั้นกรุงศรีอยุธยาแต่งไว้ ที่พรรณา
ถึงภูมิฐานพระนครศรีอยุธยา แต่ในเวลานั้นเป็นการยากอย่างยิ่งในการ
ตรวจค้น ท้ายในพระราชวังล้วนแต่เป็นโคกเป็นเนิน มีต้นไม้ปกคลุม
อยู่ประดุจป่าทึบมิใคร่จะเห็นอะไร ที่ยังเห็นสิ่งอยู่ก็แต่ผนังรั้วพระที่นั่ง
สุริยามรินทร์ แต่ภายหลังมาเมื่อขยเคาเงอนไค้ จึงไค้ลงมือลงชุก
เข้าไปจากที่ตำค้ำหน้าวังทางตะวันออกเป็นร่องตรงไปทางตะวันตกก็ไค้พบ
รากกำแพงพระราชวังทั้ง ๒ ชั้น เมื่อพิศจนไค้ระคัยพื้นดินเดิมแล้ว จึง
ชุกตรงเข้าไปจนถึงแนวกำแพงแก้วหน้าพระที่นั่ง สรรเพชญ์ปราสาทสาย
หนึ่ง แลชุกที่นอกกำแพงวังค้ำเห็นออกอนริมน้ำตรงเข้าไปทางข้าง
พระที่นั่งสุริยามรินทร์ ก็พบมูฐานพระที่นั่ง เมื่อขยบาล พ.ศ. ๒๔๔๕
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส ไค้ทอดพระเนตร
ที่ ๆ ชุกไว้ก็เป็นที่พอพระราชหฤทัย แต่เวลานั้นกำลังที่จะเอาไปทำการ
ชุกคั่นตรวสอบพื้นพระราชวังยังไม่มีพอ ไค้อาศรัยแย่งแยกเอาผู้คุม
เรือนจำไปไค้คน ๑ คุมนักโทษไปทำการชุกคั่นไค้เพียงวันละราว ๓๐ คน
การจึงช้าไม่ปรุโปร่งเห็นไค้ทันพระราชประสงค์ ถึงขยมะเมีย พ.ศ. ๒๔๔๘
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติมาจะครบ ๔๐ ปี
เท่ารัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๒ ในขยมะแม พ.ศ. ๒๔๕๐
จะโปรดไค้ทั้งการพระราชพิธีรัชมงคล บำเพ็ญพระราชกุศลถวาย

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลปัจจุบัน
เสด็จประพาสพระราชวังกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๔๔๕

สมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๒ กับทั้งอัครมหาราชทุกพระองค์ที่อยู่ใน
พระราชวังกรุงศรีอยุธยา โปรดเกล้าฯ ให้พระยาโบราณราชธานินทร์
จัดการเตรียมที่สำหรับจะปลูกพลับพลาพระราชพิธี กับโรงการมหรสพ
พระยาโบราณราชธานินทร์จึงกะโครงการ ขออนุญาตเงินตั้งพนักงาน
เป็นผู้คุมชักไทยขึ้นโดยฉะเพาะแพนกัน ๕ คน กับชอรางแลรถเหล็ก
สำหรับขึ้นขึ้น อนึ่งแต่เดิมที่กินค้ำข้างพระราชวังทางริมน้ำ ตั้งแต่
หน้าวัดธรรมิกราชไปจนคลองท่อ มีบ้านเรือนราษฎรปลูกเรียงรายปิด
หน้าพระราชวังหมด จึงต้องขออนุญาตเงินใช้เป็นค่าเสียหายแก่เจ้าของ
บ้านที่จักต้องถูกรื้อถอนด้วย แลในการขุดวังตั้งแต่เริ่มมา พระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงราชานุภาพ ครั้นยังดำรงในตำแหน่งเสนาบดี
กระทรวงมหาดไทย ได้เป็นพระธุระแนะนำอุดหนุนทุกอย่าง การจึง
สำเร็จตามรูปที่กะไว้ ครั้นถึงเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้แยก
เชานักไทยจากเรือนจำไปคุมขังไว้ที่ข้างวัดธรรมิกราช ๑๐๐ คนไปลงมือ
ทำการ พระยาโบราณราชธานินทร์ก็ได้เข้าไปตั้งที่พักชั่วคราวอยู่ที่มุม
พระราชวังด้านตะวันออก คอยตรวจตราขังการให้เจ้าหน้าที่ชุดนั้นให้ถูก
ต้องตามแผนผังรากของเดิม แลได้ชวนเอาอิฐหักกากปูนมูลดินออก
ไปถมในที่ซึ่งราษฎรย้ายถอนบ้านเรือนไป ซึ่งเป็นที่ลุ่มน้ำท่วมมาแต่
เดิมนั้น สูงขึ้นจนเสมอฟนดินเชิงกำแพงข้างวัง คือที่เป็นถนนย่าน

ทำวาสุกรีตอนข้างวังด้านริมน้ำเตียนขึ้น การชุกครั้งนั้นสำเร็จได้รูปแผน
ผังเพียงตั้งแต่กำแพงข้างเหนือ ไปจนถึงแนวกำแพงคั่นข้างพระวิหาร
สมเด็จพระที่นั่ง หน้าพระราชวังทางตะวันออกตั้งแต่กำแพงชั้นนอกไปจน
กำแพงหลังพระราชวังด้านตะวันตก ก็พอจะถึงกำหนดการพระราช
พิธีจึงหยุดการชุก ลงมือจัดการปลูกสร้างพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท
แลล้อมกำแพงประตูเมืองประตูวังสถานที่ต่าง ๆ ตามรูปรากเดิมด้วย
เครื่องไม้ ให้เหมือนอย่างพระราชวังครั้งกรุงศรีอยุธยา แลปลูก
โรงมหรศพรอบพระราชวังชั้นใน ครั้นถึงวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน
พระพุทธศักราช ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนินแตรกรุงเทพมหานคร ขึ้นไปประทับพลับพลา
เกาะลอย วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน แลวันที่ ๑ ที่ ๒ ธันวาคม เวลาบ่าย
เสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวนพระราชอิสริยยศ ทั้งทางชลมารคสถล
มารค เข้าไปทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทแล้ว
เสด็จพระราชดำเนินกลับมาประทับแรมที่พลับพลาเกาะลอย มีมหรศพ
โขน ๒ โรง หุ่น ๒ โรง ละคอน ๒ โรง มอญรำโรง ๑ เทพทองโรง ๑ แล
มีระเบง โหมงครุ่ม คุลาตีไม้ ไม้ลอย ญวนหก นอนหอก นอนดาบ
ไต่ลวด กระชัวแทงควาย แทงวิไสย กบฏสรรพกิฬา มีแข่งระแทะ วิ่ง
วัวคน ชกมวย ชีข้างโล่ม้า ๓ วัน ค่ำมีดอกไม้ไฟทั้ง ๓ คืน เมื่อ
เสร็จพระราชพิธีแล้ว รุ่งขึ้นเวลาบ่ายเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร

ในพระราชวังอีกเวลาหนึ่ง วันที่ ๔ ธันวาคม จึงเสด็จพระราชดำเนิน
กลับกรุงเทพมหานคร อนึ่งทรงพระราชดำริที่ว่าต่อไปก็คงจะเสด็จ
พระราชดำเนินมาทอดพระเนตรอยู่ในอง ๆ ทั้งเมื่อมีเจ้านายต่าง
ประเทศหรือแขกเมืองชั้นสูงเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ก็จะเป็น
ที่ให้แขกเมืองมาเที่ยวไต่แห่ง ๑ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโบราณ
ราชธานีตรัสร่างพลับพลาตรีมุขขึ้นบนฐานเขียง ซึ่งสันนิษฐานว่า
เป็นฐานพระราชมณเฑียรที่ประทับเดิม แต่ในแผนผังของเก่าที่ขุดพบ
บนฐานนี้เป็นพระที่นั่งหลังคาแฝด มีใช้ตรีมุขแต่ไม่มีเกยข้างเกยม้า
เกยพระราชยาน มาทำเพิ่มเติมขึ้นเพื่อให้เหมาะสำหรับการเสด็จ
ประพาส

อนึ่ง การขุดค้นวันนั้น เมื่อพ้นการขุดมรดกมาแล้วก็ได้ไปลงมือ
ขุดพระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท แล้ววัดพระศรีสรรเพชญ์
ตอนหน้า ต่อมากำลังการขุดหรือขุดลงโดยมีอุปสัคในการใช้แรง
นักไทย ถึง พ.ศ. ๒๔๖๖ ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้กรรมการหอพระ
สมุดวชิรญาณ ซึ่งภายหลังมาเปลี่ยนเป็นราชบัณฑิตยสภา เป็น
นำที่รักษาสถานที่โบราณ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระดำรงราชานุภาพ
นายกราชบัณฑิตยสภา จึงมีรับสั่งให้พระยาโบราณราชธานีตรัสลงมือ
ขุดชำระพื้นวัดพระศรีสรรเพชญ์ต่อมาจนบัดนี้

การขุดชำระพนพระราชวังแล้ววัดพระศรีสรรเพชญ์นั้น ยางแห่ง
ต้องขุดออกสูงตั้งแต่คอก ๑ ถึง ๕-๖ คอก จึงถึงพนเดิม

แลวงจันท^(๘๓) นั้นมีปราสาทศุภมุขหาชมยอดมิได้ พระ
มหาอุปราชเป็นฝ่ายหน้า เสด็จอยู่ใกล้กับพระราชวังหลวงทาง
ห้ายี่สิบเส้นอยู่ทิศบูรณะแลมีพระมหาปราสาทโถง^(๘๔) ตั้งนอกกรุง
ทิศอีสาน สำหรับเสด็จไปทอดพระเนตจับช้างเถื่อน ช้างโขลง
ปกน้ำเถื่อนเข้ามาจึงซื้อพเนียดแล

(๘๓.) วังจันทระเกษม เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวร
มหาราช แต่ครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นพระยุพราช เมื่อเสด็จขึ้น
ครองราชสมบัติแล้วก็คงจะเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเอกาทศรถ แล
พระมหาอุปราชพระองค์ต่อ ๆ มา แต่บางครั้งก็เป็นที่ประทับของ
พระเจ้าแผ่นดิน เช่นสมเด็จพระนารายณ์มหาราช แลสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัวบรมโกศ ฐากุญแจราชสมบัติก็ประทับอยู่ที่วังจันทระหลายปี
จึงเสด็จเข้าไปประทับในวังหลวง ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่าวังจันทระ
มีกำแพง ๒ ชั้นเหมือนวังหลวง กำแพงชั้นนอกสูง ๗ ศอก แนว
กำแพงยาวโดยรอบ ๒๔ เส้น มีประตูใหญ่กว้าง ๔ ศอก ๖ ประตู ประตู
น้อย ๒ ประตู พระราชมณเฑียรข้างหน้ามีท้องพระโรง ต่อท้อง
พระโรงเข้าไปมีพระวิมาน ๓ หลัง อยู่ทางทิศเหนือหลังหนึ่ง ทิศใต้
หลังหนึ่ง ทิศตะวันออกหลังหนึ่ง หลังใต้เรียกว่า พระที่นั่งพระวิมาน
รัตยา แลมีสถานที่เจ้าพนักงานประจำการต่าง ๆ คล้ายวังหลวง วังนี้
ถูกรื้อเอาอิฐปูมกำแพงแลพระที่นั่งสถานที่ต่าง ๆ ไปหมด กล่าวกันว่า

หอพิสัยศีลลักษ์ณแห่งเดียวที่ยังมีผนังชั้นล่างพอเห็นเป็นรูปได้ กับที่ตั้ง
ระหัดน้ำก่ออิฐอยู่ริมตลิ่งตอนใต้วังอีกแห่งหนึ่ง ได้โดยขุดดินแถว
ข้างกำแพงวัง พบท่อดินเผาฝังตรงไปจากแนวที่ตั้งระหัดเลี้ยวเข้า
ไปในวัง ไปลงบ่อน้ำข้างหอพิสัยศีลลักษ์ณสายหนึ่ง มาทางข้าง
ฐานพลับพลาจักรมุขสายหนึ่ง แต่ท่อจะไปทางใดข้างนั้นตรวจดูตลอด
ไม่ได้ เพราะมีสถานที่ใหม่ปลูกสร้างทับอยู่

พระที่นั่งพิมานรัตยา ที่เป็นศาลาว่าการมณฑลอยู่จนทุกวันนี้ว่า
ปลูกลงตามรากเดิม กับหอพิสัยศีลลักษ์ณอีกแห่งหนึ่งก็ว่าปลูกตามรูป
รากเดิมขึ้นมา แต่พลับพลาจักรมุขจะปลูกทับรากอะไรข้างไม่ได้ยิน
ผู้ใดกล่าว อนึ่งเมื่อสร้างโรงเรียนประจำมณฑลนอกกำแพงวังด้านใต้
คนงารกำลังขุดเกลี่ยดิน ผู้ตรวจชำระหนึ่งชื่อเรื่องนี้เคยพบเสาอิฐก่อ
มีบัวปลายหักจมอยู่ในที่นั้นหลายเสา ไม่ใช่เสาโบสถ์ สันนิษฐานว่า
เป็นเสาพระที่นั่ง แนวกำแพงวังเดิมด้านตะวันออกคงจะติดกับกำแพง
พระนครด้านเหนือ ยืนตรงไปข้างใต้หักมุมเลี้ยวที่หลังโรงเรียนประจำ
มณฑล ยืนตรงไปทางตะวันตกนอกวัดเสนาสน์ ไปหักมุมเลี้ยวราว
มุมเรือนจำ ยืนตรงไปติดกำแพงพระนครด้านเหนือ

(๗๔.) พระที่นั่งเทพเนยศ เดิมเมื่อแรกสร้างกรุง กำแพง
พระนครด้านตะวันออกเฉียงเหนืออยู่พ้นวัดเสนาสน์เข้าไป พเนยศจับข้าง
อยู่ทิศของ คือ ที่ที่ว่าการอำเภอกรุงเก่าเดิมนั้น ต่อมาถึงแผ่นดิน
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงย้ายไปตั้งพเนยศที่ตำบลทเลหญ้า ขยาย

กำแพงพระนครท่านนี้ออกไปริมน้ำ คือ ที่เป็นถนนอยู่ในทุกวันนี้ แต่
พระที่นั่งที่พเนียบของเดิมพม่าเอาไฟเผาเสียเมื่อครั้งเข้ามาล้อมกรุง ต่อ
มาถึงในกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๓ จะได้ซ่อมแปลงพเนียบขึ้น
หรืออย่างไรไม่ได้ความชัด มารู้แน่นอนแต่ว่าเมื่อรัชกาลที่ ๓ โปรด
ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๑ กรมหลวงเทพพลภักดิ์ออกไปทรงเป็น
แม่กองซ่อมพเนียบครั้งหนึ่ง กับในรัชกาลที่ ๕ ก็ได้ โปรดให้ซ่อมอีก

๒. การวาง

ตั้งด่านคอยเหตุตามแม่น้ำเข้ากรุงสี่ทิศบูรณขอนแก่น^(๘๕) บ้าน
 เข้าเม้า ๑ ทักษิณขอนแก่น^(๘๖) บ้านบางตะนาวสี ๑ บ้างจิมขอนแก่น^(๘๗)
 บ้านปากคู ๑ อุดรขอนแก่น^(๘๘) บ้านบางหลวง ๑ แลซึ่งแม่น้ำรอบ
 กรุงมีท่านบร^(๘๙) กว้างสามวาตรงบ้อมมหาไชย สำหรับช้างม้า
 คนเดินข้ามไปมาที่หัวรอ ๑ แลมีเรือคอยข้ามรับส่งสมณชีพราหม

(๘๕.) ด่านสำหรับตรวจคนแปลกปลอมกับสิ่งของต้องห้าม ที่
 จะเข้ามาหรือออกไปจากพระนคร ขนออนเป็นที่ตั้งเกียภาชี บางแห่ง
 คำนกับขนออนอยู่ไกลไม่เกี่ยวกัน บางแห่งอยู่ใกล้กัน เช่นขนอนสี่ทิศ
 กรุง แลต้องตั้งทแม่น้ำทางร่วมซึ่งจะเข้ากรุง ทิศตะวันออกจึงตั้งด่าน
 ตรวจผู้คนแลขนออนเกียภาชีที่บ้านข้าวเม้า ค้วยเป็นทางร่วมแม่น้ำลพบุรี
 กับแม่น้ำป่าสักเดิม

(๘๖.) อยู่ใต้วัดโปรกสัตว์ เป็นด่านภาษีใหญ่กว่าทุกแห่ง
 เพราะสำหรับตรวจผู้คนแลเรือลูกค้า กับเกียภาชีสินค้าที่เข้าออกทาง
 หัวเมืองชายทะเลแลต่างประเทศ

(๘๗.) อยู่ปากคลองวัดลาดฝั่งใต้ ทางไปบ้านเกาะมหา
 พราหมณ์ สำหรับตรวจผู้คนแลเกียภาชีซึ่งจะเข้าออกทางลำแม่น้ำน้อย

(๘๘.) ที่บางหลวงนั้น เห็นว่าของเดิมคงเขียนไว้ถูก แต่ผู้
 คัดลอกต่อ ๆ มาไม่เคยไ้ ยินชื่อนั้น เคยไ้ยินแต่ว่ามีบางหลวงใน
 จังหวัดพระนครศรีอยุธยา ฤาเช่นตึกในวัดเสาชิงช้า จังหวัดลพบุรี

ในหนังสือชั้นหลังเขียนว่าตักศิลา แต่ที่ถูกคือตักโคระล้าน หมายถึง
ความว่าเป็นตักให้ตักโคระล้านพักเวลาเข้ามาเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ แต่
มาตอนหลังไม่รู้จักชื่อโคระล้าน เห็นคชสารแปลได้ก็เลยเขียนเช่นนั้น
เป็นต้น ที่ถูกคำยลันเรียกขางล่าง ฤาษายแห่งก็เรียกขางนางล่าง
อยู่ที่แม่น้ำโพธิ์สามต้นราวเลี้ยวค้งบ้านแมน เป็นท่านตรวจประจำแม่น้ำ
แควใหญ่ทางเหนือ สายเดิมซึ่งมาทางบางแก้วเหนือจังหวัดอ่างทอง
มาเข้ากรุง มีชื่อในพงศาวดารแลโคลงระยะทางสมเด็จพระนารายณ์
มหาราชเสด็จนครสวรรค์

(๘๘.) มีรอยอยู่ที่ตรงคลังท้ายห้องแถวตลาดหัวรอเดี๋ยวนี้ ไป
จนคลังฟากข้างตะวันออก ของเดิมทำไว้เพื่อกั้นไม่ให้น้ำในแม่น้ำ
แควใหญ่ ซึ่งไหลผ่านเข้าไปทางพระราชวัง ไหลย่ำลงทางคู
ด้านซีกหน้า ซึ่งจะทำให้แม่น้ำหน้าพระราชวังขึ้น แต่เมื่อกรุงเสีย
แล้วต่อมาก็เอาไว้ไม่อยู่ น้ำไหลย่ำออกทางคลองหัวรอลงหน้า
วังจันทร์ ทำให้คลองกว้างกลายเป็นแม่น้ำ แม่น้ำเดิมที่ไปทาง
พระราชวังจึงขึ้นเขิน เลยเรียกกันว่าคลองเมืองในทุกวันนี้ เมื่อ ๓๐ ปี
ล่วงมาผู้ตรวจสอบหนังสือเรื่องนี้ยังได้เคยเห็นโคนเสารอที่พนมคลอง เวลา
ขึ้นดินท่วมคอนขึ้นมาเสียมาก แต่ถ้าผู้ใดมีความประสงค์จะพิสูจน์ ลอง
ขุดโคลนลึก ๒-๓ ศอกก็จะพบโคนเสารอ

๔๕

แลด้านข้อบรรณทิศ แต่หัวรอมถึงเรือจ้างข้ามไปวัดตพาน
 ๔ (๙๐) ๔ เรือจ้างข้ามออกไปวัดนางชัย ๔ (๙๑) เรือจ้างข้ามออก
 ไปวัดพิไชย (๙๒) ๔ เรือจ้างข้ามออกไปวัดเกาะแก้ว (๙๓) ๑ ด้าน
 ข้อทิศบรรณทิศหัวแห่งทั้งหัวร

ด้านแปทิศทักษิณ เรือจ้างข้ามไปวัดเจ้าพระเนงเชิง ๑ เรือ
 จ้างทำหอย (๙๔) (ทำหอย) ข้ามออกไปป่าจาก ๑ เรือจ้างข้าม
 ออกไปวัดขุนพรหม (๙๕) ๑ เรือจ้างด้านซ้ายข้ามออกไปวัดสุรินทร์ ๑
 เรือจ้างฉะไกรน้อยข้ามออกไปวัดถ้ำราบ ๑ เรือจ้างวังไชยข้ามออก
 ไปวัดนาค (๙๖) ปากคลองขุนลคองไชย ๑ ด้านแปทิศทักษิณมีเรือ
 จ้างหกตำบลแล

(๙๐.) อยู่ทีเกาะลอย ลักษณะเป็นวัดหลวง แต่เดิมนร้าง

(๙๑.) อยู่ใต้สะพานท่าวัดประตูโรงธรรม เดิมนร้างเสียเกือบ
 หกแล้ว

(๙๒.) อยู่ปากคลองบ้านยาตรฝั่งใต้ ๆ สถานีรถไฟ

(๙๓.) อยู่ปากคลองบ้านยาวสารฝั่งใต้ เยื้องท่าน้ำหน้าวัดสุวรรณ
 ข้าม โขสัดเดิมพังลงน้ำไปเกือบหกแล้ว

(๙๔.) อยู่ตรงโรงต้มกลั่นสุราเดิมนี่ ตามแผนที่เก่าว่าเป็น
 ทำหมบ้านจีน

(๙๕.) อยู่ตรงประตูจีนข้าม

(๙๖.) อยู่ในปากคลองตะเคียนข้างเหนือ ซึ่งครั้งเดิมเรียกว่า
 คลองขุนลคองไชย

ด้านข้อประจิมทิศ เรือจ้างบ้านชัยข้ามออกไปวัดไชยราม
(วัดไชยวัฒนาราม) ๑ เรือจ้างวังหลังข้ามออกไปวัดลวดทอง^(๔๗)
(วัดลวดช่อง) ๑ เรือจ้างด่านข้ามออกไปกระษัตรา ๑ เรือจ้างข้าม
ออกไปธาระมา ๑ ด้านข้อปจิมทิศมีเรือจ้างสี่ตำบล

ด้านแปะอุดรทิศ เรือจ้างปทุสศกบข้ามออกไปวัดขุนญวน ๑
เรือจ้างข้ามออกไปวัดดิน^(๔๘) ๑ ถ้าเรือคอยราชการประจำทั้งกลาง
วันกลางคน^(๔๙) ข้ามออกไปขึ้นฟากสระบัวแลศลากระเวน ๑ เรือ
จ้างถ้ำสิบเบี้ย^(๕๐) ข้ามออกไปคลองวัดโพ ๑ เรือจ้างริมวัดถ้ำ
ทราย^(๕๑) ข้ามออกไป (วัด) โรงมือง ๑ เรือจ้างหน้าวัด
ชรอง^(๕๒) ข้ามออกไปวัดป่าคนที่ ๑ เรือคอยราชการวังจันอยู่ตรง
บ่อम्मหาไชย^(๕๓) ข้ามออกไปวัดแม่นางปล้มแลถ้ำโขลง ด้านแปะ
อุดรทิศมีถ้าเรือคอยสองตำบล เรือจ้างห้าตำบลแล

(๔๗.) อยู่เหนือวัดไชยวัฒนาราม แต่เล็กขึ้นไปบนบก

(๔๘.) วัดเชิงท่าอยู่เยื้องปากคลองท่าข้าม เปนท่าข้ามไปเข้า
วังในตอนที่เปลี่ยนท่ายสนมเปนข้างหน้า ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระ
เพทราชาลงมาจนแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกษฐ์

(๔๙.) เรือคอยรับใช้ราชการประจำท่าวาสุกรี ข้ามฟากไปศาลา
กองตระเวนปากคลองสระบัว ที่วัดนั้นเป็นค้ำตรงคนวนน้ำประจำ
ท่าพระราชวังหลวง เปนศาลาย่านกลาง ในกฎหมายเทียบว่า

ตอนแม่น้ำข้างเหนือมีศาลากองตระเวน สันนิษฐานว่าคงอยู่ราวตรง
ระหว่างท่ากระลาใหม่กับท่าสิบเบี้ยข้าม สำหรับรักษาเหตุการณ์ใน
ลำแม่น้ำเขตพระราชวังด้านหน้าศาลา ๑ ข้างใต้ตั้งกองตระเวนที่ศาลา
ปูน สันนิษฐานว่า ข้างวัดศาลาปูนเดี๋ยวนี้ สำหรับรักษาเหตุการณ์
ในลำน้ำตอนท้ายพระราชวัง ระหว่างศาลาเหนือศาลาใต้ ห้ามไม่ให้
เรือประทุนเรือลูกค้าเข้าออก

(๓๐๐.) เป็นตำแหน่งของผู้มีราชการในพระราชวัง และผู้ที่มี
กิจในโรงศาล เพราะก่อนแต่แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาขึ้นไป ศาลา
ลูกขุนกับทั้งสำนักการข้าราชการในราชสำนักอยู่ในกำแพงพระราชวัง แล
นอกกำแพงก็มีสถานที่ทำการอื่น ๆ อยู่ทางด้านหน้าทั้งหมด

(๓๐๑.) อยู่ริมคลองประตูข้าวเปลือก ภายในกำแพงพระนคร
วัดโรงฆ้องอยู่ริมฝั่งเหนือเยื้องกันข้าม

(๓๐๒.) วัดของ อยู่ภายในกำแพงพระนครหลังตลาดหัวรอ
เดี๋ยวนี้อยู่ในบริเวณอำเภอกรุงเก่า เป็นวัดร้าง เดิมมีโบสถ์ วิหาร
พระเจดีย์ แลหอรระฆัง ช่องประตูด้านตะวันตก แต่พังทำลายเสียหมด
คงเอาไว้แต่พระเจดีย์กับช่องประตูไว้เป็นเครื่องหมาย วัดป่าคนที่อยู่
หลังบ้านหม้อฟากคลองข้างเหนือ แนวเดียวกับวัดแม่นางปลื้ม

(๓๐๓.) อยู่ตรงท้ายตลาดหัวรอข้าม

แม่น้ำรอบกรุงทั้งสี่ด้าน มีท่านบรอต้าบล ๑ เรือคอยสอง
 ตำบลเรือจ้างยี่สิบตำบล แต่ข้ามแม่น้ำยี่สิบสามตำบลแล

มีตลาดเรือที่แม่น้ำรอบกรุง เป็นตลาดเอกสี่ คือตลาดน้ำ
 วน^(๓๐๔) บางกะจะ ๑ ตลาดปากคลองคูขาม^(๓๐๕) ๑ ตลาดคลอง
 คุ้ไม้ร้อง^(๓๐๖) ๑ ตลาดปากคลองวัดเดิม^(๓๐๗) ๑ เป็นสี่แล

มีตลาดบนบกนอกกำแพงกรุง แต่ในชนบททั้งสี่ทิศเข้ามา
 จนมแม่น้ำรอบกรุงนั้น คือตลาดวัดพระมหาธาตุ^(๓๐๘) หลังชนบท
 บางหลวง ๑ ตลาดลาว^(๓๐๙) เหนือวัดโคกหาสวรรค์ ๑ ตลาดคลอง
 นายา^(๓๑๐) ๑ ตลาดป่าปลา^(๓๑๑) เข่งท่านบรอต้า ๑ ตลาดหน้าวัด
 แกลงแถววัดตะพานเหลือง^(๓๑๒) (วัดตะพานเกลือ) ๑ ตลาด^(๓๑๓)
 วัดนางชี) ๑ ตลาดบ้านบาตรวัดพิไชย^(๓๑๔) ๑
 ตลาดวัดจันทน์หลังวัดกล้วย^(๓๑๕) ๑ ตลาดหลังตึกวัดคันตา^(๓๑๖) ๑
 ตลาดวัดสิงห์^(๓๑๗) บ้านยี่ปุ่น ๑ ตลาดวัดทอง ๑ ตลาดวัดถ้ำราบ ๑
 ตลาดบ้านปูนวัดเขื่อน ๑ ตลาดบ้านจั่น^(๓๑๘) ปากคลองขุนลคอน
 ไชย ๑ ตลาดกวนลวดช่อง ๑ ตลาดเรือจ้างวัดธารมะ ๑ ตลาดบ้าน
 บ่อม^(๓๑๙) ตรงชนบทปากคู ๑ ตลาด(หัว)แหลม^(๓๒๐) คลองมหา
 นาก ๑ ตลาดวัดขุนยวนศาลาปูน ๑ ตลาดวัดคุ้ไม้ร้อง^(๓๒๑) หลัง
 โรงเรือ ๑ ตลาดหน้าวัดกะไทร^(๓๒๒) ลงวัดหน้าพระเมรุ ๑ ตลาด
 วัดค่ายวัว^(๓๒๓) บ้านม้อ ๑ ตลาดป่าเหล็ก^(๓๒๔) ๑ ตลาด

วัดครุฑ^(๑๒๕) ๑ ตลาดคลองผดุง^(๑๒๖) ริมวัดป่าแดง (วัดป่าแดง) ๑ ตลาดโรงกูป^(๑๒๗) หน้าวัดกุฎีทอง ๑ ตลาด (วัด) โรงมือง^(๑๒๘) ๑ ตลาดหน้าวัดป่า^(๑๒๙) บ้านคนที ๑ ตลาดป่าเหล็ก^(๑๓๐) ถ้ำโขลง ๑ ตลาดวัดพร้าว^(๑๓๑) ๑ ตลาดนอกกรุงเทพมหานคร
สามสิบสองตลาดแล

(๑๐๔.) แม่น้ำตรงสามแยกหน้าขอมเพ็ชร

(๑๐๕.) ปากคลองคูจามอยู่ใต้วัดพุทธโศกวรารามลงมา

(๑๐๖.) อยู่ริมคลองเมืองฝั่งเหนือ ระหว่างวัดเชิงท่ากับวัดพนม
โยง เป็นที่โรงเรือพระที่นั่ง

(๑๐๗.) อยู่ริมแม่น้ำขานม้า

(๑๐๘.) วัดพระมหาธาตุอยู่ในกำแพงพระนคร ไม่ปรากฏว่ามี
วัดมหาธาตุอยู่นอกกรุงอีก แลที่บางลำซึ่งเป็นที่บ้านชนอนเดิม ข้าง
แม่น้ำฝั่งตะวันออกมีวัดขาวคอง ทางตะวันตกมีวัดช้าง ตลาดนั้นจะอยู่
ที่วัดใดก็รู้ไม่ได้

(๑๐๙.) จะอยู่ที่ใดไม่ทราบแน่ เพราะชื่อวัดเดี๋ยวนี้เปลี่ยนแปลง
ไปเสียมาก แต่อยากจะได้ว่า น่าจะอยู่แถวปลายคลองสระบัว ค่ายที่
แถวนี้สังเกตเห็นเป็นบ้านเก่ามีวัดเรียงกันถึง ๒ ชั้น

(๑๓๐.) ชาวบ้านเดี๋ยวนี้เรียกคลองที่อยู่เหนือพเนินกเข้าไปในทุ่ง
วัดบรมวงศ์ว่า คลองน้ำยา แต่ในจดหมายเหตุแลแผนที่ของพวกเขา

ฝรั่งเศส ซึ่งเขียนไว้ในแผ่นกินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า คลอง
เหนือวัดเสน่ห์ โยเสฟ คือที่เรียกกันว่าคลองตะเคียนเหนือเคียนเป็น
คลองน้ำยา แต่ในหนังสือเรียกคลองนี้ว่าคลองขุนละคอนไชย

(๑๑๑.) อยู่หน้าตลาดหัวรอ

(๑๑๒.) คือตลาดริมแม่น้ำหน้าวังจันทร์ฝั่งเหนือ แต่วัดแคลง
มาถึงวัดสะพานเกลือ

(๑๑๓.) วัดนางชี อยู่ใต้สะพานวัดประตูลงมา

(๑๑๔.) บ้านบาตรอยู่ในคลองข้างวัดพิไชย ใต้สถานีอยุธยา

(๑๑๕.) วัดนี้หมายความว่า อยู่ที่ริมทางรถไฟใต้สะพานคลอง
บ้านบาตรลงไป แต่ชาวบ้านเรียกว่าวัดประสาธ แต่มีวัดจันทร์อยู่ที่เหนือ
ท่าสถานีอยุธยาวัด ๓ มีชื่อมาในพงศาวดาร แต่ไม่อยู่ในลำดับนี้

(๑๑๖.) ตึกวิไลศร อยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันออกข้างใต้หัวเลี้ยววัดรอ
หลังวัดพนัญเชิงลงไป ชาวบ้านเรียกตึกแดง ยังเห็นผนังตึกเพียงพน

(๑๑๗.) อยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันออกเหนือเกาะเรียน แต่คงเป็นเรือน
เครื่องไม้ จึงไม่พบซากอิฐ

(๑๑๘.) ปากคลองตะเคียนข้างเหนือที่ฝรั่งเศสเรียกว่า คลอง
น้ำยา แต่ในหนังสือเรียกคลองขุนละคอนไชย

(๑๑๙.) อยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันตกใต้ปากคลองวัดตลาดลงมา คือ
ที่ขอมจำปาพล

(๑๒๐.) คลองมหานาค อยู่เหนือหัวแหลมราว ๒ เส้น พงศาวดาร
ว่าในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระเจ้าหงสาวดีสุวรรณเอนกมิตร
ยกเข้ามาตีกรุง พระมหานาค วัฏฏเขาทองส่งออกมาช่วยอาสาตั้งค่าย
กันข้าศึก ทั้งแต่วัฏฏเขาทองลงมาจนวัดป่าพลู พรรคพวกมหานาค
ช่วยกันชกคนนอกค่ายกันทัพเรือจึงเรียกว่าคลองมหานาค ลำคลองแต่
แม่น้ำเข้าไปจนถึงวัฏฏเขาทองเห็นจะเป็นคลองเดิมของวัด เพราะวัฏ
ฏเขาทองอยู่กลางคอน มหานาคคงจะชกคุแยกจากคลองวัฏฏเขาทอง
ลงมาข้างใต้ถึงวัดศาลาปูน แล้วเลี้ยวลงทางตะวันตกผ่านหลังวัดขุนญวน
แลหน้าวัดป่าพลูออกมาออกแม่น้ำใหญ่ที่เหนือหัวแหลม

(๑๒๑.) ซากับเลขที่ ๑๐๓

(๑๒๒.) วัดตะไกร อยู่หลังวัดหน้าพระเมรุเยื้องไปข้างเหนือ

(๑๒๓.) อยู่หลังบ้านหม้อ

(๑๒๔.) อยู่หลังบ้านหม้อ แลวเดียวกับวัดแม่นางปลื้ม

(๑๒๕.) อยู่ปลายคลองสระบัวฝั่งตะวันออก

(๑๒๖.) อยู่ในปากคลองสระบัวตรงหน้าพระเมรุข้าม

(๑๒๗.) อยู่ริมคลองเมืองฝั่งเหนือ เยื้องหน้าพระราชวังข้าม

(๑๒๘.) อยู่ริมคลองเมืองฝั่งเหนือ

(๑๒๙-๑๓๐.) อยู่หลังบ้านหม้อ คูเหมื่อนจะเป็นตลาดเดียวกับ
เลขที่ ๑๒๑

(๑๓๑.) อยู่ในคลองเล็ก ตรงหน้าวัดสามวิหารข้าม เติมก็คง
จะอยู่ริมลำน้ำแควใหญ่ แต่คลองออกออกมามาก

ในกรุงเทพมหานครมีถนนหลวง^(๑๓๒) กว้างห้าวา สำหรับ
 มีการใหญ่แห่งพระกนิษฐนาถหลวงตั้งพยุหบาตรา สรรขนาน
 ข้างม้าพระที่นั่งประตูไชย ซักจะเข้าใต้ศกพระราชอาณาเขตการ เเลมี
 ค่ายพนบบ้านหล่อ^(๑๓๓) ตั้งแต่ถนนหน้าวังตรา ๑ มาปลายถนนวัง
 ตราตั้งค่ายพนบบ้านหล่อตรงประตูลับเบย ๑ ค่ายพนบบ้านหล่อตั้ง
 สุดถนนป่าตะกั่ว^(๑๓๔) ๑ ตั้งหัวเลี้ยวมาป่าโทน ๑ ตั้งหัวถนนป่า
 เตียบถ้ำพระประเทียบ ๑ ท้ายถนนป่าเตียบ ๑ ตั้งหัวถนนป่าขันเงิน ๑
 ตั้งท้ายถนนป่ายา ๑ ตั้งหัวถนนป่าชมภู ๑ ตั้งหัวถนนป่าไม้ป่าเหล็ก ๑
 ตั้งหัวถนนป่าฟูก ๑ ตั้งหัวถนนป่าผ้าเขียว ๑ ตั้งหัวถนนตะเลง
 แกลง ๑ ตั้งท้ายถนนตะเลงแกลง ๑ ตั้งหัวถนนป่าตองตรงจวนคลัง ๑
 ตั้งท้ายถนนป่าตองต่อถ้ำข้างประตูไชย ๑ ค่ายพนบบ้านหล่อตั้งรอบ
 พระราชวังหลวง ๑ ตั้งหัวโรงม้าไชยฤกษ์ประตูจกมहिมา ๑ ตั้งมุมวัด
 ธรรมฤคราชตรงกำแพงคั่นท้องสนามหน้าจักรวัด ๑ ตั้งหัวถนน
 ตลาดเจ้าพรหม ๑ ตั้งบ่อมตรงศาลาธารบาญชี ๑ ตั้งทบ่อมกลางตรง
 วัดสี่เชิง ๑ ตั้งมุมบ่อมจะเลี้ยวมาหน้าวัดระฆัง^(๑๓๕) ๑ ตั้งมุม
 บ่อมจะเข้ามาท้ายสระ ๑ ตั้งมุมบ่อมปากท่อจะเลี้ยวมาถนนประตูดิน
 มาหยุดจนพระฉนวนประจักษ์ ๑ ตั้งค่ายพนบบ้านหล่อ ล้อมพระ
 ราชวังหลวงเปิดตำบล ตามถนนหลวงสิบหกตำบล เปนญี่สิบสี่
 ตำบลแล

(๓๓๒.) ถนนสายนี้เป็นถนนใหญ่ตรงไปจากหน้าพระราชวัง ไป
 หักเลี้ยวที่มุมกำแพงพระราชวังด้านใต้หนึ่ง แล้วเลี้ยวซ้ายตรง
 ไปทางใต้ถึงประตูไชย ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำด้านใต้ เคยแต่รัชพระราชสาสน์
 พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กรุงฝรั่งเศส ก็ปรากฏว่าเป็นที่ชุมพลทัพเรือ ซึ่ง
 แม่ทัพจะยกไปต่อสู้ข้าศึกตามหัวเมือง ไม่ใช่ทัพหลวงที่เสด็จเป็น
 จอมพล แต่ที่ว่ามีแต่พยุหยาตรากรู้นหลวง นาคหลวง สระสนาน
 ข้างม้านั้น เห็นจะมีแต่กรู้นหลวงวัดบรมพุทธาราม ซึ่งเป็นวัดของ
 สมเด็จพระเพทราชาทรงสร้างขึ้นในที่พระนิเวศน์เดิมย่านป่าของ ใกล้
 กับประตูไชยเป็นการพิเศษ ส่วนการแห่พยุหยาตรากรู้นหลวงหรือสระ
 สนานข้างม้าที่ประจำ คงจะตั้งกระบวนออกจากหน้าพระราชวัง ที่ถนน
 หน้าวังตราข้างวัดธรรมิกราช เสด็จออกทางประตูจักรมहिมา ตรง
 ไปตามทางย่านถนนข้ามสะพาน ถึงวัดพลับพลาไชยเลี้ยวลงข้างใต้
 หยุททรงทอดกรู้นวัดราชบูรณะแล้วไปวัดมหาธาตุ กลับกระบวนเลี้ยว
 ลงสู่ทิศตะวันตกทางถนนตลาดเจ้าพรหม ตรงมาเข้าประตูพระราชวัง
 หน้าพระที่นั่งจักรวรรดิ ในจดหมายเหตุของทูตลังกาที่ว่าด้วยตอนไป
 ญ่แห่งกรู้นพยุหยาตรา อธิบายถึงแผนที่ ๆ ไปคอยดูก็อยู่ในถนนสายที่
 กล่าวนี้ แลในพระนครยังมีถนนริถนนขวางอีกหลายสาย ถนนเหล่านั้น
 พูนกินขึ้นสูงเหมือนทางรถไฟ ตอนที่คอนก็สูงราว ๓ ศอก ที่ลุ่มก็สูง

ทั้ง ๔ คอกหรือกว่าก็มี กว้างราว ๒ วาข้าง ๓ วาข้างกว่าข้าง กลาง
 ปูอิฐตะแคงยังเหลือเห็นได้ในเวลานั้นอีกหลายแห่ง สันนิษฐานว่า ตาม
 ถนนในพระนครเวลานั้นใช้แต่พาหนะช้างม้า ไม่มีรถหรือเกวียน จะมี
 ก็แต่รถหลวงสำหรับใช้ในการแห่เท่านั้น

ถนนสายนี้ตามแผนที่เป็นถนนขวางอยู่กึ่งกลางพระนคร แต่เหนือ
 ไปได้ แลมีถนนนี้แต่ค้ำวันออกตรงไปทางตะวันตกถึงหลังวังหลัง
 ซึ่งอยู่ในบริเวณโรงทหารเดิมนั้น เป็นถนนสายหนึ่งที่อยู่กึ่งกลางพระนคร
 เหมือนกัน ตรงที่ถนนสองสายนี้ผ่านกันเป็นทาง ๔ แพร่ง เรียกว่า
 ตะแลงแกง ริมถนนตะแลงแกงด้านเหนือฟากตะวันตกมีหอกกลอง ซึ่ง
 ผู้ตรวจสอบหนังสือเรื่องนั้นเคยตรวจค้น ชุคพบโคนเสาขนาดใหญ่เท่ากับ
 เสาพระเมรุกลางเมืองแต่ก่อนเหลืออยู่ ๓ ต้น แลมีรากกำแพงอิฐรอบ
 ห่างจากหอกกลองเข้าไปด้านหลังมีวัดเรียกกันว่าวัดเกศ ต่อจากหลังวัด
 เกศไปเป็นคู มีคลองเล็กแยกจากคลองท่อ ที่ทิศสุพานลำเหยมมา
 ทางตะวันออกถึงคูเรียกว่าคลองนครบาล ข้างฟากถนนตะแลงแกง
 ทางใต้ค้ำวันตะวันตกมีศาลพระกาฬเป็นปรารักษ์ แลมีศาลอยู่ต่อกันไป
 เข้าใจว่าจะเป็นศาลพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระหลักเมือง ที่ตรง
 ตะแลงแกงเห็นจะถือกันว่าเป็นกลางพระนคร ในกฎมณเฑียรบาลจึง
 แบ่งแขวงในกำแพงพระนครไว้ดังนี้ ตั้งแต่หอกกลองถึงเจ้าไสยแล
 ตลาดนอกแขวงขุนวรณีบาล ตั้งแต่หอกกลองถึงประตูไชยแลเจ้าไสย

แขวงขุนธราบาล แต่หอกลองถึงยามะพร้าวมาถึงท้ายบางเขินแขวง
ขุนโลกบาล ทั้งแต่หอกลองมาบางเขินถึงจวนวังแขวงขุนธราบาล รวม
เป็น ๔ แขวง

ท้องที่นอกกรุงก็แบ่งเป็น ๔ แขวง คือ ๔ อำเภอเหมือนกัน พยข้อ
ที่มีมาในกฎหมาย คือ แขวงรอบกรุงจะปกครองท้องที่บริเวณนอก
กำแพงพระนครออกไปโดยรอบ แขวงอุไทยปกครองท้องที่ต่อเขต
แขวงรอบกรุงออกไปด้านตะวันออกจนเจดีย์ใต้ แขวงนคร ปกครองต่อ
จากแขวงรอบกรุงแลแขวงอุไทยไปทางทิศเหนือตลอดตะวันตกเฉียงเหนือ
แขวงเสนา ปกครองต่อจากแขวงรอบกรุงแลแขวงนครทางด้านตะวันตก
เฉียงเหนือไปต่อแขวงอุไทยทิศใต้ ต่อมาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร์จะ
เป็นรัชกาลที่ ๔ หรือต้นรัชกาลที่ ๕ เห็นว่าแขวงอุไทย แขวงนคร
แขวงเสนา มีท้องที่แลผู้คนมากเกินกำลังนายแขวงจะปกครองให้
เรียบร้อยได้ จึงแบ่งแขวงอุไทย แขวงนคร แขวงเสนา ออกไปอีก
เป็น อุไทยใหญ่ อุไทยน้อย นครใหญ่ นครน้อย เสนาใหญ่ เสนาน้อย
รวมเป็น ๗ อำเภอ ครั้นเมื่อรวมหัวเมืองจัดการเป็นมณฑลเทศาภิบาล
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ได้แบ่งแยกเขตท้องที่อำเภอนครใหญ่ นครน้อย
ออกเป็นนครกลาง นครใน แยกเขตอำเภอเสนาใหญ่ เสนาน้อย
ทั้งขึ้นเป็นอำเภอเสนากลาง อำเภอเสนาใน รวมเป็น ๓ อำเภอ ต่อ
มาโปรดให้เปลี่ยนชื่ออำเภออุไทยน้อย เป็นอำเภอพระราชวัง แลตัด

เขตอำเภออุไทยใหญ่แลเขตอำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี รวมเข้า
 ทั้งเป็นอำเภออุไทยน้อยอีกอำเภอหนึ่ง รวมเป็น ๑๒ อำเภอ แลโปรด
 ให้เปลี่ยนชื่ออำเภอนครกลาง เป็นอำเภอนครหลวง ถึง พ.ศ. ๒๔๕๙
 ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้เปลี่ยนชื่ออำเภออุไทยใหญ่คงเป็นอำเภออุไทย
 อำเภออุไทยน้อยเปลี่ยนเป็นอำเภอวังน้อย อำเภอพระราชวังเปลี่ยนเป็น
 อำเภอบางปะอิน อำเภอนครใหญ่เปลี่ยนเป็นอำเภอมหาราช อำเภอนคร
 น้อยเปลี่ยนเป็นอำเภอท่าเรือ อำเภอนครในเปลี่ยนเป็นอำเภอบางปะหัน
 อำเภอเสนาใหญ่เปลี่ยนเป็นอำเภอผักไห่ อำเภอเสนาน้อยเปลี่ยนเป็น
 อำเภอราษการาม อำเภอเสนากลางคงเป็นอำเภอเสนา อำเภอเสนาใน
 เปลี่ยนเป็นอำเภอบางบาล อำเภอรอบกรุงเป็นอำเภอกรุงเก่า

(๓๓๓.) บางแห่งเรียกว่าจำหล่อ แต่ก่อนเคยเห็นมีตามทางเข้า
 วัดที่อยู่ตามคอน เป็นเครื่องกีดกันขวางทาง คือ ขึงเสาสองราว ๒ คอก
 มีไม้เสาทับหลังขวางถนนเรียกว่าราว เป็น ๒ แนวเยื้องไม่ตรงกัน
 ปลายต่อปลายเกินกันทั้ง ๒ ข้าง ตามปรกติเมื่อผู้ใดเดินไปถึงจำหล่อ
 จำเป็นต้องเอนอ้อมจากปลายราวข้าง ๑ ไปออกปลายราวข้าง ๑ ถ้าเป็น
 ใครผู้ร้ายถูกไล่วิ่งหนีมาถึงจำหลอก็จำเป็นต้องหยุดชงักทำให้ช้าลง ครั้น
 กรุงศรีอยุธยาตามจำหล่อว่ามีกองตระเวนอยู่ประจำรักษาการ ถึง
 ปรากฏในเพลงยาวของนายจุ้ย พันขาว กวีแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาแต่งไว้
 ความว่า คืบวัน ๓ ไปหาผู้หญิงที่บ้านแต่เข้าบ้านผู้หญิงไม่ได้ คอยจน

ก็หมดหวังก็เวิ้งกลับมากตามถนน ถึงจำหล่อเขายึดเพราะเกินยาม
๑ แล้ว จึงต้องขืนข้าม มีกลอนในตอนกลางเพลงยาวว่า ดังนี้ “แต่
ก็เวิ้งครวญชวนใจเนโกศลรุ่ง เสียดายมุ่งหมายมือที่ถือนอม คิใดใคร
คืนหลังง้อไปขอหอม เกลือกมียอมยกหน้ากัท่าอาบ ยิ่งคิคือนอกโอ้อาลัย
เหลือ คณิ่งเนื้อหอมใจยังไม่หาย พี่เวิ้งตั้งไปจนถึงจำหล่อราย เขายึด
ตายมิให้เวิ้งด้วยเกินยาม ก็ยักราวก้าวโผนพอโฉนพัน จึงปะคนที
เขาเกณฑ์ตระเวนตาม ไม่ตอบสนองเขามามองตระหนักราม ครั้น
แน่นเวิ้งเขาก็จามด้วยเคยกลัว ”

(๓๓๔.) คำบลที่เรียกว่าขำในพระนครศรีอยุธยา อย่าสำคัญว่า
เป็นทว่าว่างเปล่าเปลี่ยวเช่นขำตง แต่ตรงกันข้าม คำบลที่เรียกว่าขำใน
พระนครนั้น กลับเป็นตลาดพะสนาที่ประชุมคน คือ หมายความว่าขำน
ใดที่มีสิ่งใดเป็นพนักเรียกว่าขำของสิ่งนั้น ๆ เช่นขำตงเป็นตลาด
ขายลูกแหแลเครื่องตะกั่ว ขำนขำมะพร้าวเป็นตลาดที่ขายมะพร้าว
หรืออาจจะมียันมะพร้าวอยู่ในแถบนั้นบ้าง ขำผ้าเหลืองก็คือนานตลาด
ขายผ้าไตรจีวร ขำตองก็เป็นที่มีสวนกล้วยมีใบทองขายในย่านนั้น
เป็นต้น

(๓๓๕.) คือวัชรโพธิ อยู่ฟากตะวันตกคลองท่าอ คนละฟากกับ
บ้านหลังพระราชวัง เติมเห็นจะเรียกว่าวัชรมัง จะมาเปลี่ยนชื่อ
เป็นวัชรโพธิในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อคณะสงฆ์
ซึ่งออกไปตั้งศาสนาเกาะลังกากลับมา น่าจะได้พรรณพระศรีมหาโพธิ
เข้ามาถวาย คงจะได้โปรดให้ปลูกที่วัชรมัง ด้วยเป็นวัดใกล้ที่ประทับ
จึงเปลี่ยนชื่อเป็นวัชรโพธิแต่นั้นมา

แลมีสะพานไม้สะพานอิติเดิรข้ามคลองในกำแพงกรุง สะพาน
ไม้ข้ามคลองหอรตันไชย ๑ สะพานอิติ^(๑๓๖) ข้ามคลองประตูในไก่อจะ
เลี้ยวมาหอรตันไชย ๑ มาสะพานไม้ชื่อสะพานสี่เสก ๑ มาถึง
สะพานใหญ่ชื่อสะพานหัวจะกา ๑ มาสะพานอิติ^(๑๓๗) ตรงประตูในไก่อ
ชื่อสะพานในไก่อแล

คลองประตูเข้าเปลือกตลอดตรงออกประตู มีสะพานก่อด้วยศิลา
แลงชื่อสะพานช้าง^(๑๓๘) ๑ มาถึงสะพานอิติชื่อสะพานบ้าน^(๑๓๙) ๑
มาถึงสะพานไม้ชื่อสะพานวัดลาด ๑ มาถึงสะพานอิติชื่อสะพาน
ชุก^(๑๔๐) ๑ มาถึงสะพานไม้ชื่อสะพานวัดขุนเมืองใจ ๑ มาถึง
สะพานอิติชื่อสะพานตลาด^(๑๔๑) ๑ มีคลองน้อยลัดแต่คลอง
ในไก่อออกคลองประตู มีสะพานอิติข้ามคลองน้อยนั้น ชื่อ
สะพานบ้านดอกไม้เพลิงแล

(๑๓๖.) ยังพอเห็นรากเชิงสะพานอยู่

(๑๓๗.) ยังพอเห็นรากเชิงสะพานอยู่

(๑๓๘.) ยังเห็นรากเชิงสะพานอยู่ แต่แลงนั้นว่าเรือเฮาสงไป
กรุงเทพ ฯ คราวสร้างบรมบรรพตวัตรระเกศ ในรัชกาลที่ ๓

(๑๓๙.) เชิงสะพาน ๒ ข้างยังอยู่สูงถึงที่วางรถ อยู่ถนนบ้าน
ระหว่างหน้าวัดมหาธาตุกับวัดราชบูรณะ

(๑๔๐.) ยังพอเห็นรากเชิงสะพานอยู่ แลในย่านนี้เป็นเทวสถาน

(๑๔๑.) สะพานนี้ก่อเป็นช่องโค้ง สำหรับเป็นทางเข้าออกมี ๓ ช่อง

คลองปทุมเทศมีเข้ามาจนลำคูปากสมุทร แบ่งน้ำกลางเมือง
 ออกริมสะพานนาครบรรจบกับคลองปทุมเทศ มีสะพานอิศแต่บ้าน
 แหกใหญ่ข้ามมาถนนบ้านแห่ชื่อสะพานวานร ^(๑๔๒) ๑ มีคลองน้อย
 ลัดมาจากคลองใหญ่ปทุมจัน มาหลุดออกคลองปทุมเทศ มีสะพานอิศ
 เต็มแต่ถนนบ้านแหก ข้ามมาศาลาอาไศรยมาป่ายา ๑ มีสะพาน
 อิศเต็มมาถนนหน้าวัดอำแม่ มาออกถนนหลวงตรงมาวัดนัดทันแล
 คลองปทุมไชย ^(๑๔๓) ตรงเข้ามาถนนตะเลงแกงมุมวัดป่าไผ่ในมี
 สะพานไม้ริมพระคลังสินค้าข้ามเข้าไปวัดบรมจักรวรรดิ ๑ มีสะพานอิศ
 หน้าวัดบรมพุทธาราม ^(๑๔๔) ข้ามมาป่าดินสอถนนวัดพระงาม ๑ มี
 สะพานไม้ข้ามถนนบ้านช่างเงินข้ามเข้าไปวัดป่าไผ่ ๑ ลำคลองปทุม
 ไชยเลี้ยวขวานออกมีสะพานไม้ตรงถนนป่าไผ่เขียวข้ามไปบ้านพรหมณู
 หน้าวัดป่าไผ่ ๑ มีสะพานไม้ตรงหัวถนนป่าไผ่ฟูก ข้ามไปถนนหน้าวัด
 ศักดิ์ชื่อสะพานนาคร ๑ ลำคลองปทุมไชยมีคลองน้อยเลี้ยวขวานตกไป
 ออกคลองฉะไกรใหญ่ ๑ มีสะพานไม้ข้ามเข้ามาถนนป่าตอง ๑ มี
 สะพานไม้ตรงฉะไกรน้อยข้ามมาถนนวัดทองป่ามือแล

(๑๔๒.) เป็นสะพานช่องโค้ง สำหรับเป็นทางน้ำไหลเข้าออก

(๑๔๓.) ที่ว่าประตูไชยเป็นคลองน้ำนั้น ในหนังสือเรื่องนึ่ง
 ก็เขียนกัน ตอนทีพรรณนาด้วยถนนก็มีความว่า เป็นถนนหลวง
 สำหรับแห่ปืนพยุหยาตราแลนาครหลวงสระสนานช้างม้า ก็ถ้าประตูไชย

เป็นประตูน้ำแล้ว ถนนประตูไชยก็ต้องเป็นคลอง มีเป็นกระบวรแท้
 พยุหยาตรากรฐินบกไปลอยคอในน้ำหรือ ในเรื่องประตูไชยนี้ท่านผู้
 เรียบเรียงเดิมเห็นจะหลงไปเอาแผนที่ประตูระไกรน้อยมาเป็นประตูไชย
 จึงมีไต่กล่าวถึงประตูน้ำระไกรน้อยเลย ก็จะเห็นไต่ต่อไปก็อธิบายถึง
 ประตูระไกรใหญ่ที่เกี่ยว ข้อที่จะชี้ให้เห็นว่า ประตูไชยมิใช่ประตูน้ำนั้น
 มีในพงศาวดารแผ่นดินสมเด็จพระเชษฐาธิราช เมื่อสมเด็จพระเจ้า
 ปราสาททองครั้งยังเป็นเจ้าพระยา กระลาโหมยกเข้ามาจับพระเจ้าแผ่นดิน
 มีเรือร้อยลำเศษพลสามพันล่องลงมาจากวัดกุฎีขึ้นที่ประตูไชย เจ้าพระยา
 กระลาโหมขึ้นม้านำพลไปถึงศาลพระกาฬหยดลงจากม้า ตั้งสัตยา
 ธิษฐานแล้วลุ่มพลอยู่จน ๘ ทุ่ม ไต่เวลาจึงยกเข้าฟันประตูพระราชวัง
 แลยังมีพยานประกอยอีกแห่งหนึ่ง ไต่พบในเพลงยาวของนายพิมพ์เสน
 ข้าราชการครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นกวี แต่จะเป็นมหาดเล็กหลวงหรือ
 อะไรหาทราบไม่ ไต่แต่งเพลงยาวนิราสว่าด้วยไปราชการ จะเป็น
 กองทัพหรือกองข้าหลวงไปทำอะไรทางจังหวัดเพชรบุรี แต่สังเกตดู
 ในท้องเรื่องมีเรือแลผู้คนไปมากเป็นกองใหญ่ เรือที่จะไปนั้นตั้งกระบวร
 อยู่ที่ประตูไชย ก่อนที่นายพิมพ์เสนจะไปราชการนั้นได้พักผ่อนอยู่กับผู้หนึ่ง
 คนหนึ่ง แลได้พบพูดจาสังเียกันที่วัดพระศรีสรรเพชญ์ว่าขอให้
 ผู้หนึ่งตามไปส่ง ในวันยกกองออกจากกรุง แต่ผู้หนึ่งคนนั้นหาไป
 ส่งไม่ มีกลอนเพลงยาวตอนนั้นว่า ดังนี้ “จนภูษาผ้าสัฟก็เปลี่ยน
 ผลัก จะเขียนจักสิ่งไรให้ไหลหลง ถึงเวลาที่ชะตาตรง ดำรงใจ

มาในความกรอม เติรทางอย่างจะถอยยั้งนรอยหยุด สุกใจท้วยใจ
 จะไกลถนอม ถึงประตูไชยรัตนารมณกรอม ออมเทวษประเวศ
 ลงนาวา ตระหนักจิตตตามนามเรือบ แลไหนไม่พบพิศตรเชษฐา
 จึงให้ลองแลตามท้องชลามา เห็นเรือราพายรายมาหลายลำ” ซ่อน
 ก็แสดงให้เห็นว่า ประตูไชยไม่ใช่เป็นประตูคลองน้ำ แต่ก็เป็นธรรมคา
 ที่จะต้องพลั้งพลาดบ้าง แต่เท่าที่ท่านได้เรียบเรียงไว้อย่างละเอียดลออ
 เป็นหลักฐานได้เท่านี้ ก็นับว่าเป็นบุญคุณแก่ผู้ศึกษาโบราณคดีชั้นหลัง
 เป็นนักหนา

(๑๔๔.) วัดบรมพุทธาราม สมเด็จพระเพทราชาทรงสร้างขึ้นที่
 พระนิเวศน์เดิมย่านป่าทองภายในกำแพงกรุง อยู่ระหว่างประตูไชยกับ
 คลองระโกราบน้อย พระอุโบสถมุงกระเบื้องเคลือบ จึงเรียกกันว่า
 วัดกระเบื้องเคลือบ

คลองปทุมปากท่อตรงมาออกปทุมอะไรใหญ่ มีสะพานไม้ชื่อ
 สะพานขุนโลก ๑ มีสะพานไม้ตรงถนนวัดชีวิตข้ามไปวัดกุฎีฉลัก ๑
 มีสะพานอิดตรงถนนตะแลงแกงข้ามไปถนนลาวชื่อสะพานลำเหย
 (๑๔๕) ๑ มีสะพานอิดตรงปทุมหาโกคราช ข้ามไปถนนหน้าโรงไม้
 ชื่อสะพานสายโซ่ (๑๔๖) ๑ ลำปากท่อมคลองน้อยเลี้ยวเข้ามาสระแก้ว
 พระคลังใน มีสะพานไม้ตรงถนนหน้าวัดระฆังข้ามเข้าสวนอะหัง ๑
 มีสะพานอิดตรงถนนหลังวัดระฆังข้ามเข้ามาท้ายสระชื่อสะพานสวน
 อะหัง ๑ ถ้าคลองปากท่อมคลองน้อยเลี้ยวไปวันตก ออกปทุม
 ใหญ่ฉางมหาไชยริมวัดสวนหลวงวัดศกสวรรค์ มีสะพานอิดเตี
 ตามริมคลองทางหัวไผ่ชื่อสะพานแก้ว แลในกรุงเทพมหานคร
 มีสะพานหลวงใหญ่่น้อยสะพานอิดสิบห้าสะพานสะพานไม้สิบสี่ เป
 ญสิบเก้าสะพานแล

(๑๔๕.) เป็นสะพานข้ามคลองท่อตอนใน ซึ่งมีถนนมาจาก
 วังหลังตรงไปจกกำแพงกรุงเก่าวันออกตรงวัดพิไชยข้าม กรมทหาร
 ได้ทำถนนจากหลังโรงทหารไปตามแนวเดิมถนนลาว ถนนตะแลงแกง
 แลสร้างเข้าชนที่ระหว่างวัดฉันทน์คักกับเทวสถานให้ชื่อถนนแสงศร ทำ
 สะพานขึ้นใหม่ตรงสะพานลำเหยให้ชื่อว่าสะพานลักษณะสูตร สำเร็จเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๕๘ ภายหลังสมเด็จพระเชษฐาธิราช เจ้าฟ้าอัษฎางค์เดชาวุธ
 กรมหลวงนครราชสีมา เมื่อเสด็จไปทรงบัญชาการกองพลทหารบก

ที่ ๓ โปรกให้ทหารทำถนนต่อถนนแสงศรี จากหลังเข้าตรงไป
ตามถนนเข้าโทน บรรจบถนนรอบกรุงค้ำตันออกประถานข้อไว้ว่า
ถนนเคชาวุธ

(๑๔๖.) สพานสายโซ่ เป็นสพานข้ามคลองต่อจากปากตะวันตก
มาเข้าประคุมหาโกคราช หน้าพระที่นั่งทรงปืน

แลในกำแพงกรุงเทพมหานคร มีตำบลย่านร้านตลาดขายของ
 สรรพของเป็นร้านชำ ตลาดขายของสดเข้าเย็น ตลาดปทุมดิน
 หน้าพระราชวังหลวงขายของสดเข้าเย็น ๑ ตลาดถ้ำขี้ขายหมาก
 พลุตรวยเมี่ยงห่อสำหรับบวคนาค วงตรา ร้านชำหุงเข้าแกงขายคน
 ราชการ แลขายของสดเข้าเย็นในย่านตลาดหน้าวังตรา ๑ ตลาด
 ป่าตะกั่วมีร้านชำขายลูกแหแลเครื่องตะกั่ว ฟ้ายแลด้ายขาวด้าย
 แดง ขายของสดเข้าเย็นในย่านป่าตะกั่วตลาด ๑ ย่านป่ามะพร้าว
 ขายมะพร้าวห้าวปอก มะพร้าวอ่อน มะพร้าวเผา ๑ ย่านป่าผ้า
 เหลืองขายผ้าไตรแลจิว ๑ ย่านป่าโหนดขายเรไรบีแก้ว หีบไม้
 อุโลกใส่ผ้าช้างม้าศาลพระภูมิ ๑ ย่านป่าขนมขายขนมชะมดกง
 เกวียนถ้ำสำปนี ๑ ย่านป่าเตียบขายตะลุ่ม ภาณกำมะลอ ภาณ
 เลวตะลุ่มเขียนหมาก ๑ ย่านป่าถ่านขายสรรพผลไม้มักกล้วยแล
 ขายของสดเข้าเย็น ๑ ตลาดหน้าพระมหาธาตุ ขายเสื้อตนาวเสื้อ
 แหก เครื่องอัฐบริขาน ผ้าบาตรเชิงบาตรตราดตาละบัด ๑ ย่าน
 ขันเงินขายขันจอกผอบตลับเงินเลวแลถมยาคำ สายส้อมกำไร บัน
 บักจุกพริกเทศกัจบัง ๑ ย่านป่าทองขายทองคำเปลว ทองนากเงิน
 มีตลาดขายของสดเข้าเย็น ๑ ย่านป่ายาขายสรรพเครื่องเทศเครื่องไท
 ครอบสรรพคุณยาทุกสิ่ง ๑ เชิงตพานชีกุนตวันตกแขกขายกำไลมือ
 กำไลเท้า บันบักผม แหวนหุ้มะเกล้าแหวนลูกแก้ว กระดิ่ง

กองเชิงลั่นเครื่องทองเหลืองตะกั่ว ๑ บ้านป่าชมภูขายผ้าชมภูคาด
 ราวคดหนังไก่ ผ้าชมภูเลวผ้ากิมเลว ๑ บ้านป่าไหมป่าเหล็กฟากถนน
 ชักหนึ่ง ขายไหมครุยไหมพั่น ไหมเบญจพรรณ ฟากถนนชักหนึ่ง
 ขายมีดพร้าขวานจอบเสียมตปูปลิงบิหล่า มีตลาดขายของสดข้าวเย็น
 ช่อตลาดสะพานหน้าคู อยู่ในบ้านป่าเหล็กป่าไหมย่านเดียวกัน ๑
 ย่านป่าฟูกขายแต่ฟูกแลหมอนเมาะ ๑ ย่านป่าทุ่งหมากกว่าป่าผ้าเขียว
 กว่าขายเชื้อเขียวเชื้อขาวเชื้อจิบเวยเชื้อฉีกอกเชื้อกรวมหัว กังเกง
 เขียว กังเกงขาว ล่อมสักลาด ล่อมเลว ทุ่งหมากสักลาดปักทอง
 ประดับกระจากทุ่งหมากเลว ทุ่งยาสูบประดับทองประดับกระจาก ทุ่ง
 ยาสูบ ผ้าลายต่างกันสำหรับทั้งทาน ชรองพลูสักลาดปักทองประดับ
 กระจาก ชรองพลูเลวสักลาดเขียวแดง แล้วรับผ้าแขกจามวัดแก้วฟ้า
 วัดลอดช่องมาใส่ร้านขาย ๑ ย่านตะเลงเกงขายของสดข้าวเย็นเรียก
 ว่าตลาดหน้าคู ๑ ย่านหน้าพระกาลมีร้านชำขายหัวในโคลงโน้น
 ฝ่าย ๑ ย่านบ้านช่างทำเงิน แล้วไปย่านป่าผ้าเหลืองป่ามะพร้าวหน้า
 วัดป่าภายใน แล้วไปย่านหน้าจวนคลังทำหีบฝ้ายขาย ย่านป่าตองขาย
 ฝ้ายขายรัก มีตลาดขายของสดข้าวเย็นหน้าพระคลังสินค้าอยู่ใน
 ย่านป่าตอง ๑ ย่านป่าดินสอริมวัดพระงามขายดินสอขาวดินสอดำ ๑
 ย่านบ้านแห ขายแหแลเปลบ้านด้ายตะกอลดเลว มีตลาดขาย
 ของกวาปลาสดข้าวเย็น อยู่ในบ้านแขกใหญ่ช่อตลาดจีน ๑ ย่าน

พราหมณ์หน้าวัดข้างขายกะบุงกะตร้ากะโล่ครุเชือกเสื่อลวด มี
 สรรพเครื่องใช้ครบ ๑ ย่านซี่ยกุนขายดอกไม้เพลิง สุราแซ่สุราเข้ม
 ที่สาละมีตลาดขายของสดข้าวเอน ซ้อตลาดเสาชิงช้าซี่ยกุน ๑ ย่าน
 วัดกระชี่ข้างทำพระพุทธรูปด้วยทองคำหนักเงินสำฤท ๑ ย่านขนมจีน
 ทำขนมเปียกใหญ่น้อยขาย ๑ ย่านบ้านวัดน้อยปตุจินขายปรอด
 ทองเหลืองเคลือบ ๑ ย่านไนไก่เซ็งตพานปตุจินไปเซ็งตพานปตุไน
 ไก่ เป็นย่านจีนอยู่ตึกทั้งสองฟากถนนหลวง นั่งร้านขายของ
 สรรพเครื่องสำเภา ไหมแพรทองขาวทองเหลืองถ้วยโถยามเครื่อง
 สำเภาครบ มีตลาดขายสุกรปลาของสดข้าวเอนอยู่ในย่านไนไก่ ๑
 ย่านสามม้าแต่เซ็งตพานไนไก่วันออกไปถึงหัวสาระภามุมกรุงเทพ
 มหานคร จีนทำเครื่องจันอับเลขนม ทำโต๊ะเตียงแลถั่งน้อยใหญ่
 แลทำสรรพเครื่องเหล็ก แลมีตลาดขายของสดข้าวเอน แต่หัวโรง
 เหล็กไปจนปตุช่องกุด ถ้าเรือจ้างวัดพะเนงเซ็งอยู่ในย่านสามม้า
 ตลาด ๑ ย่านป่าทุ่งวัดกระบือวัดวัว แต่ก่อนมีตลาดมอญพะม่ามา
 เปิดไก่อขาย ครั้นสมเด็จพระมหากระษัตร์ (เห็นจะเป็นพระเจ้าอยู่หัว
 บรมโกษ) เสด็จขึ้นปราบญาติเสกทรงพระกรุณาแก้สัตว์ โปรด
 ให้เลิกตลาดซึ่งมาเปิดไก่อเสีย ๑ ย่านปตุเจ้าจันท์ มีตลาดขายของสด
 ข้าวเอน ๑ ย่านหอรัตนไชยมีตลาดขายของสดข้าวเอน ๑ ย่านโรง
 เตียงหอรัตนไชย ทำเครื่องเตียงนอนเก้าอี้นั่งถักขายขายย่าน ๑ ย่าน

วัดฝางวังจันทน์ ทำหัวในโครงในหีบฝ้ายขาย มีตลาดขายของสด
 ข้าวเย็นอยู่ในย่านวัดฝาง ๑ ย่านประตูดินวังจันทน์มีตลาดขายของสด
 ข้าวเย็น ๑ ย่านประตูลำช้างวังจันทน์มีตลาดขายของสดข้าวเย็น ๑ ย่าน
 ถนนวัดชรองมีตลาดขายของสดข้าวเย็น ๑ ย่านถ้าทรายมีร้านชำขาย
 ผ้าสองบักเชิงปม แลผ้าปูมผ้าไหมผ้าจวนต่าง ๆ มีตลาดขายของสด
 ข้าวเย็น ๑ ย่านเชิงตพานช้างคว้นออก มีตลาดขายของสดข้าวเย็น
 หน้าวัดกล้วยตลาด ๑ มีตลาดขายปลาแลของสดที่เชิงตพาน
 ช้าง ๑ มาย่านหลังวัดนกหน้าวัดโพนี่ร้านชำไหมอญขายชั้นตลาดถาน
 น้อยใหญ่ สรรพเครื่องทองเหลืองครบ แลมีตลาดขายของสดข้าว
 เย็นอยู่ในย่านหน้าวัดนก ๑ ที่ศาลาห้าห้องหน้าวัดพระมหาธาตุ
 มีแม่ค้านั่งคอยซื้อมืดพร้าววานจ่ารูดเหล็กเล็กน้อยขายตลาด ๑ ย่าน
 หน้าสาธารณะนอกนอก มีตลาดขายของสดข้าวเย็นซื้อตลาด
 เจ้าพรหม ๑ ย่านป่าสมุดแต่หน้าวัดพระรามมาจนศาลเจ้าหลักเมือง
 มาหน้าวัดหลาว (วัดลาว) วัดป่าฝ้ายมีร้านชำขายสมุดกะดาด ๑ มี
 ตลาดขายของสดข้าวเย็นริมคลองหลังวัดระฆังตลาด ๑ ย่านเชิง
 ตพานลำเหยคว้นออก มีตลาดขายของสดข้าวเย็น ๑ ฟากคลอง
 ปากท่อวันตก หน้าวัดพระโลก (วัดวรโพธิ) ริมกำแพงโรงไม้
 (โรงไหม) มาจนบ้านชาวเตตร มีตลาดขายของสดข้าวเย็นซื้อตลาด
 ยอด ๑ ย่านประตูห่านมีตลาดขายของสดข้าวเย็น ๑ ถัดย่านตลาด

ยอดไปนั้น มีตลาดขายของสดข้าวเย็นช่อตลาดหัวเลี้ยว ๑ หน้าปต
 สัตกบ มีตลาดขายกุ่มปลาสดช่อตลาดสัตกบ ๑ ริมคลองฟากหนึ่ง
 มีตลาดขายของสดข้าวเย็นช่อตลาดเดิม ๑ หน้าวัดสังฆมิตตลาดขายของ
 สดข้าวเย็นช่อตลาดวัดสังห์ ๑ หน้าวัดเกษข้างฉางมหาไชย (๑๔๗)
 มีตลาดขายของสดข้าวเย็นช่อตลาดหัวฉาง ๑ ย่านถนนลาวขาย
 สรรพดอกไม้สด ๑ ย่านป่าเหล็กวัดป่าฝ้ายขายสรรพเครื่องเหล็ก
 มีคพรั มีตลาดขายของสดข้าวเย็น ๑ ย่านวังไชยช่อทองแดงไป
 ทำทองเหลืองบุขันใหญ่ซื้อขาย มีตลาดขายของสดข้าวเย็น ช่อ
 ตลาดวังไชย ๑ ย่านฉะไกรใหญ่ช่อไม้ไผ่มาทำฝาเรือนหอขาย นึ่ง
 ร้านขายผ้าสุริศผ้าขาว มีตลาดขายของสดข้าวเย็นตลาด ๑ ย่าน
 ป่าพิศขายผักกระโหนดกันกลมกันแบนใหญ่ซื้อขาย มีตลาดขายของ
 สดข้าวเย็นอยู่ในย่านป่าพิศตลาด ๑ มีตลาดขายของสดข้าวเย็น
 ที่เชิงสะพานขุนโลกหน้าวัดแก้วตลาด ๑ มีตลาดที่หัวไผ่ ตพานแก้ว
 ขายของสดข้าวเย็นตลาด ๑ แลในกำแพงตั้งแต่ตลาดร้านแพ่ง (๑๔๘)
 ขายปลาสดผักสดสรรพของข้าวเย็นสี่สิบตำบลแล

(๑๔๗.) อยู่ในคลองระหว่างวัดสวนหลวงกับวัดสข สวรรค์เคี้ยววัน
 อยู่ในบริเวณโรงทหาร คลองนั้นถมเป็นพนเคี้ยวกันหมดแล้ว

(๑๔๘.) ตลาดที่กล่าวมาในตอนนี้เป็นตลาดในพระนคร บาง
 ตลาดก็ตั้งใกล้กัน บางตลาดก็ห่างกัน ครั้นจะอธิบายก็พันเผื่อเข้าใจ
 ยาก จึงได้จัดทำบลตลาดเท่าที่รู้ไว้ในแผนที่

ริมแม่น้ำทั้งสองฟากรอบกรุงเทพมหานคร ข้าทูลลอองธุลี
 พระบาททำของขายต่างต่างกันเป็นย่านเป็นตำบล ย่านสัมพะณี่ตั้งศักดิ์
 น้ำมันงาน้ำมันลูกกะเบาน้ำมันสำโรงขาย พวกหนึ่งทำฝาเรือนฝา
 หอด้วยไม้ไผ่กรุแผงดำขาย พวกหนึ่งทำมัดพร้าวหล่อครกเหล็กขาย
 ทั้งสามจำพวกนี้อยู่ในย่านสัมพะณี่ บ้านม้อบ้านม้อเข้าม้อแกงขาย
 บ้านกระเบื้องทำกระเบื้องผู้เมียกระเบื้องเกล็ดเต่าขาย บ้านศาลา
 ปูนเผาปูนขาย บ้านเขาหลวงจันทังโรงต้มสุราขาย บ้านห้าตำบล
 อยู่ในแคว้นเกาะทุ่งวัน^(๑๔๘) บ้านเกาะขาดหล่อผอบเต้าปูนทอง
 หล่องขาย บ้านวัดครุฑบ้านนางเลิ้งขาย บ้านริมวัดธรณิเลื่อย
 กระดานไม้จั่วไม้อุโลกขาย บ้านวัดพร้าวพราหมณ์ไททำเบ็งหอม
 น้ำมันหอมธูปกระแจะกระดาดขาย บ้านถ้ำโหลงทำเหล็กตบู้ตปลิง
 ใหญ่ซื้อขาย บ้านคนทีบนกะโถนตะคันข้างม้าตุ๊กตาน้อยใหญ่ขาย
 บ้านโรงหม้อชอกถ้วยตีบมาบ่มขาย แลบ้านเจดตำบลอยู่ในเกาะ
 ทุ่งแก้ว^(๑๕๐) แลบ้านนาเลิ้ง^(๑๕๑) หอแปลพระราชสารทำกระดาด
 ขาย บ้านคลองฉลุ (เวก) พระเนียด^(๑๕๒) ตั้งโรงขายไม้ไผ่ขายเสา
 น้อยใหญ่ บ้านรามเทวะบุบาตรเหล็กขาย บ้านวัดพิไชยต่อหุ่น
 ตะลุ่มแลถ่านสองชั้นขาย บ้านนาง^(๑๕๓) เอียนริมกำแพงกรุงเทพ
 มหานครเลื่อยไม้สักทำฝาเรือนปรุเรือนขาย บ้านวัดน้ำวนจัน
 ตั้งโรงทำขวานหัวเหล็กแลขวานปลูขาย

(๑๔๙.) เกาะทุ่งขวัญ เห็นจะหมายเอาทุ่งหลังบ้านคลองสระบัว
ฝั่งตะวันตก แต่เดิยวน^๕ไม่มีใครเรียกกัน

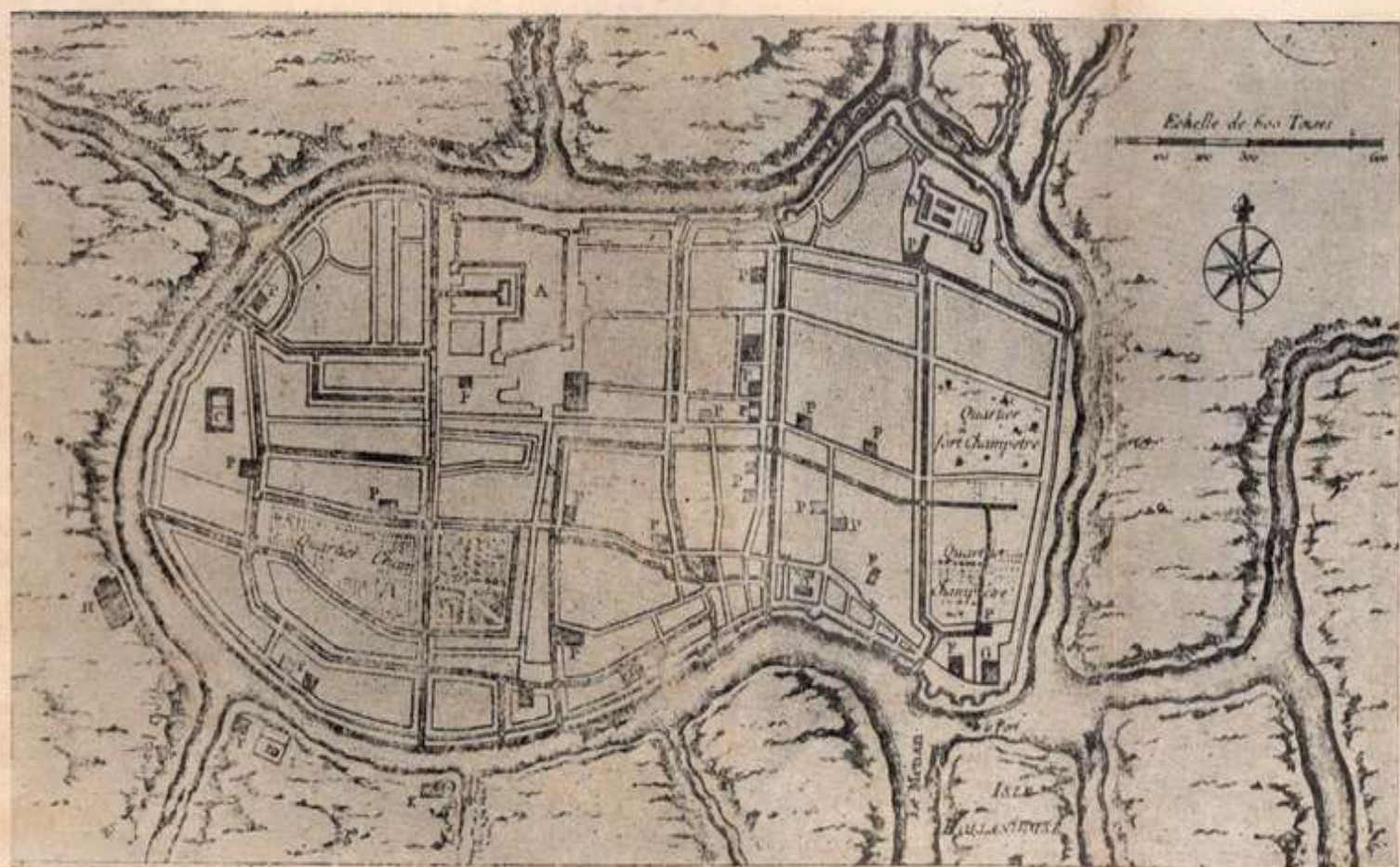
(๑๕๐.) เกาะทุ่งแก้ว คือ ทุ่งหลังบ้านคลองสระบัวฝั่งตะวันออก

(๑๕๑.) บ้านนาเล้ง หอแปลพระราชสาส์น^๕ ยังเป็นที่สงสัย
จะว่าบ้านนาเล้ง^๕ อยู่ถึงอำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี ในเวลานั้น
เข้าใจว่ายังเป็นป่า ฤๅจะเป็นบ้านเกาะเล้ง^๕ ได้อำเภอบางปะหัน แต่ชื่อนี้
ไม่พบในหนังสือเก่าแห่งใด พบแต่ชื่อบ้านวัดนางเล้ง ซึ่งมีมาใน
พงศาวดารในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ครั้นรัชราชทูตพม่า
ว่าโปรกให้ปลุกโรงรับแขกเมืองณ^๕ที่นั้น วัด^๕นี้อยู่ในแม่น้ำอ้อมวัดชุม
แถวเดิยวนกับวัดศาลา แต่ที่เอาหอแปลพระราชสาส์น^๕ เข้าควบท้าย
ไว้ด้วยนั้น หอแปลพระราชสาส์น^๕ ก็อยู่ในพระราชวัง บางทีจะหมายความว่า
ว่า พวกหมู่เลขเฝ้าหอแปลพระราชสาส์น^๕ เป็นคนตั้งบ้านเรือนอยู่ใน
ตำบลนั้น แลพวกเลขเฝ้าหอแปลพระราชสาส์น^๕ เป็นผู้ทำกระต๊ากขาย
คอกกระมัง

(๑๕๒.) บ้านฉลุ (เวก) พเนียด จะเป็นคลองระหว่างวัดพระ
เจดีย์แดงกับพเนียด หรือจะเป็นคลองหน้าพเนียดอย่างไรไม่ทราบ
มีแต่บ้านฉลุอยู่ในคลองบ้านข้าวเม่าคนละทาง

(๑๕๓.) บ้านบางเขิน มีชื่อมาในพงศาวดารเลกภูมิแต่โบราณ
อยู่ริมกำแพงพระนครด้านตะวันออกตรงสถานีอยุธยาข้าม

ในคำให้การชาวกรุงเก่า ไม่ได้กล่าวถึงด้านขนอนตลาดพระลาน
ถนนคลองสะพานแลค่ายขนบบ้านหล่อเลย

แผนที่พระนครศรีอยุธยา
 ช่วงฝรั่งเศสทำไว้แต่โบราณ
 อักษร A พระราชวัง
 อักษร B วังจันทร์เกษม
 อักษร C วังหลัง

